

Hüsrev Paşa Vakfı'nın Ayntab'daki Vakıf Boyahaneleri*

Hüseyin Çınar**

Öz

Bu çalışmada, 16. yüzyılın ilk yarısında, özellikle Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinin önemli ve kudretli devlet adamlarından “Deli” ve “Divane” lakaplı Hüsrev Paşa'nın Halep'te yaptırdığı hayratı için tesis ettiği vakıflardan bahsedilmiştir. Komşu şehir Ayntab'daki vakıf akarâtı arasında yer alan 3 boyahanenin tasarruf şekli ve bunun sonraki yüzyıllarda, özellikle 18. yüzyıldaki serencamına bakılarak vakfiyeler, şer'îye sicilleri, vakıf tahrir defterleri ve konuyla ilgili ikincil çalışmalardan yararlanılarak ele alınıp incelenmiştir. Bu çalışmada öne çıkan nokta, Ayntab şehrinde 16. yüzyılın son çeyreğinde boyahane sayısının 3 iken, 18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde vakıf boyahaneler dışında 68'e ulaşması, şehirde sosyal ve ekonomik yönü ağır basan yeni bir tartışma ortamının doğmasına neden olmuştur. Haliyle burada, 16. yüzyılda şehirdeki bütün boyahanelerin tasarrufunu elinde bulunduran Hüsrev Paşa Vakfı yöneticileri ile Ayntab'daki boyahane sahipleri karşı karşıya gelmiş, mahkemeyi ve yerel yöneticileri uzunca bir süre meşgul eden tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmaların görünürdeki nedeni, vakıf gelirinde yaşanan düşme ve Ayntab şehrinde birbiri ardına açılan özel mülk boyahanelerdir. Bu da doğal olarak şehirdeki boyahane gelirinin paylaşımını gündeme getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Deli (Divane) Hüsrev Paşa, Ayntab, Boyahane, Vakıf, Halep Hüsreviyye Külliyesi

The Dye Houses of Husrev Pasha's Waqf in Ayntab

Abstract

This study discusses the pious foundations established in Halep by the most important and powerful dignitary of the first half of the 16th century, especially of the reigns of Selim I and Suleyman the Magnificent, that is, Husrev Pasha, nicknamed as “Crazy”. The paper focuses on the usufruct of three dye houses, part of the income of the neighboring Ayntab waqfs, and examines them in the next century and especially in the 18th century through a variety of secondary sources and Ottoman Court Records and Waqf Registers. The increase in the number of dye houses in the town from 3 to 68 by the middle of the eighteenth century generated primarily social and economic discontent in the city. As the waqf owned in the 16th century all the dye houses the increase of them led the executives of the Husrev Pasha Waqf face to face with Ayntab private owners and kept the courts and local administrators busy for quite a while. The apparent cause of this controversy was the fall of waqf income as private dye houses opened one after the other in Ayntab. Naturally, the issue at stake was the sharing of profits.

Key Words: Deli (Divane) Husrev Pasha, Ayntab, Dye house, Waqf, Aleppo Husreviyye Complex (Külliye)

* Bu çalışma, 7- 8 Eylül 2007 tarihlerinde İstanbul'da Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi tarafından düzenlenen Birinci İktisat Tarihi Kongresi'ne tebliğ olarak sunulan “Vakıf – Sanayi İlişkisi Bağlamında Antep Boyahaneleri (XVI–XVIII. Yüzyıllar)” başlıklı, yayınlanmamış tebliğin, yeniden düzenlenmiş ve genişletilmiş halidir.

** Prof. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü; hcinar06@gmail.com

Osmanlı şehirlerinde vakıflarla esnaf arasında doğrudan ya da dolaylı bir ilişki mevcuttu. Bu çoğu zaman ya bir kira ilişkisi ya da bir mesleğin icra yetkisi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu iki kurum aynı zamanda, şehrin iktisadî hareketliliğinin ve fizikî ortamının belirlenmesinde de önemli rol oynamışlardır. Osmanlı şehirlerinde hizmet veya üretim ya da her iki alanda faaliyet gösteren bir esnaf, mensup olduğu sektörde ekonomik, sosyal, idarî ve malî görev ve sorumlulukları olan bir teşkilatın üyesidir. Kendi başına, istediği yerde sanatını icrâ edemediği gibi, mensubu olduğu teşkilatın sıkı, katı ve birbirini denetleyen kurallarına da bağlı kalmak zorundadır. Esnafın üretim ve ticarî faaliyetini belirleyen önemli faktörlerden biri de mesleklerini icrâ ettikleri çarşı, arasta, han, bedesten gibi ticarî mekânlardaki dükkânlardır. Bunların bir kısmı özel şahısların mülkiyetinde, bir kısmı da kamu hizmeti veren ve kamuya ait cârî harcamaları yerine getiren vakıfların akarâtı yani gelir getiren gayrimenkuldür (Ergenç 1978:103-109; aynı yazar 2006: 97-99). Bu çerçevede yukarıda da kısaca temas edildiği üzere esnafla vakıflar arasında çoğu zaman karşımıza vakıf mal, kira, kiracı, icâreteyn/çifte kiralama, mukataalı arazi, gedik, inhisar/tekelde bulundurma gibi bir takım hukukî ve iktisadî yönleri ağır basan uygulamalar ve ilişkiler çıkmaktadır.

Esnaf - vakıf ilişkisinde gedik ve inhisar usulü en fazla tartışılan konular arasında yer almaktadır. Gedik genel anlamıyla, Osmanlı hukukunda imtiyaz ve inhisar yani tek başına sahiplenme ya da başka bir ifadeyle tekelleşme esasına dayanan tasarruf hakkı, ticaret ve sanatla uğraşabilme yetkisi ya da bu ticaret ve sanat türünün icrâ edilebilmesi için gerekli eşyanın bütününe denilmektedir. İnhisar usulü denildiğinde de belli miktarda esnafın birtakım sanatları icrâ edebilme yetkisi anlaşılmaktadır. Bu çerçevede şehirlerde ticaret ve sanatla uğraşma yetkisi, gedik usulünden yararlanılarak inhisara bağlanmıştır.¹

1 Gedik, Osmanlı hukukunda imtiyaz ve inhisar esasına dayanan tasarruf hakkıdır. Şeyhülislam Ebussuûd Efendi, süknâ da denilen gedik kelimesini; esnaf ve sanatkârların özellikle vakıf dükkânlarında mütevellînin izniyle ve karar şartıyla ilhâk ve bina ettikleri raf, dolap ve sandık gibi âlât ve edevâtın hakk-ı karar şartıyla konması anlamına geldiği şekilde ifade eder. Bu anlamın dışında daha sonraki dönemlerde ticarete sağlanan imtiyaz ve inhisara yani tekelleşmeye de gedik denilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Süleyman Sûdî, *Osmanlı Vergi Düzeni/ DeFTER-i Muktesid*, haz. Mehmet Ali Ünal, Isparta 1996, s.112-113; Akgündüz 1988: 401-422; aynı yazar 1996: 541-543; Öztürk 1983: 114-116)

Osmanlı iktisadî hayatında hem esnafı hem de vakıfları ilgilendiren gedik ve icâreteyn usulü uygulamalar, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, bilhassa Şeyhülislam Ebussuûd Efendi'nin getirdiği yorumlarla yeni bir boyut kazanmıştır. Bu çalışmaya konu olan Hüsrev Paşa'nın Halep'teki cami ve medresesinin de içinde bulunduğu külliye için tesis edilen vakfın akârı arasında yer alan Ayntab (Günümüzde Gaziantep olarak bilinen şehrin, Osmanlı dönemindeki adı) şehrindeki boyahaneler, vakfiye şartında açık olarak belirtilmese de, sonraki yıllardaki uygulamalara yansdığı kadarıyla, gedik olarak tasarruf olunmuştur.

Bu çalışmada, Ayntab şehrindeki vakıf boyahanelerle, Hüsrev Paşa Vakfı'nın ilişkisi ve şehirdeki boyahane sahipleriyle vakıf yöneticileri arasında yaşanan tartışmalara yoğunlaşmıştır. Çalışmanın kaynakları arasında Hüsrev Paşa'nın Halep'teki hayratı ile ilgili vakfiyesi, döneme ait Ayntab (Gaziantep) şer'îye sicilleri, Halep Eyaleti'ne ait evkâf defteri yer almıştır. Ayrıca Hüsrev Paşa ve onun Halep'teki hayratı ve vakfı ile ilgili ikincil çalışmalara da yer verilmeye çalışılmıştır.

Ayntab'daki boyahaneleri akâr/gelir kaynağı olarak vakfı içine dâhil eden Hüsrev Paşa'nın kimliği ve onun Ayntab şehri ile bağlantısı acaba nereden gelmektedir? Paşa buradaki vakıfları ne zaman tesis etmiştir. Öncelikle bu soruların cevabını üzerinde durmak yerinde olacaktır. Osmanlı kaynaklarında korkusuz ve pervasız oluşu yüzünden "Deli" ya da "Divâne" lakapları ile anılan Hüsrev Paşa aslen Bosnalıdır. Devşirme sistemi içinden Osmanlı hizmetine giren Hüsrev Paşa, askeri hiyerarşide hızla yükseldi. 1514'te, Yavuz Sultan Selim (1512-1520) ile Çaldıran seferine katıldı. Bu sefer sırasında padişahın dikkatini üzerine çekmeyi başardı ve Karaman Beylerbeyliği'ne getirildi. Ertesi yıl Diyarbekir'in fethine ve 1516 yılında da Mısır seferine katıldı. Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) saltanatının ilk yıllarında (1521) önce Anadolu, ardından da Diyarbekir beylerbeyliklerine tayin edildi. Paşa'nın Diyarbekir'deki görevi 1531 yılına kadar sürdü. Buradaki görevi sırasında adı birçok suistimale anıldı.² 1532 yılında önce, ikinci kez olmak üzere

2 Hüsrev Paşa, 1522-31 yılları arasında Diyarbekir Beylerbeyliği görevinde bulunmuştur. Bu görevi sırasında on yedi suistimalinin olduğu, yapılan tahkikat sonucunda ortaya çıkartılmıştır. Bu konu hakkında bkz. Jean-Louis Bacoué-Grammont, "Divane Hüsrev Paşa'nın Sû-i İstimâllerine Dair Bir Rapor", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920) - Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri*, ed. Osman Okyar – Halil İnalçık, Ankara 1980, s. 75-93.

Anadolu Beylerbeyliği'ne, daha sonra da Halep Beylerbeyliği'ne tayin edildi. 1534'te Şam; 1535'te Mısır; 1537'de üçüncü defa Anadolu; 1538'de Rumeli Beylerbeyliği görevlerine getirildi. 1541'de dördüncü vezir rütbesiyle Divan'a Kubbealtı veziri olarak girdi (Mehmed Süreyya 1311: 272; Özcan 1999: 40-41; Bacqué-Grammont 1980: 75-93; Watenpaugh 2004: 71-73). Hüsrev Paşa'nın gözden düşmesi ve ölümü,³ tarihlere trajik bir şekilde yansımıştır. Paşa, Divân-ı Hümâyûn'da ikinci vezir olarak görev yaparken, 951/1544 yılında Veziriazam Hadım Süleyman Paşa ile padişahın huzurunda bir tartışmaya girer ve sonunda her ikisi de bir daha devlet hizmetine getirilmemek üzere azledilir. Bu olay sonrasında, Hüsrev Paşa'nın kederinden öldüğü belirtilir (Danişmend 1971: 247-248).

Hüsrev Paşa, II. Selim dönemi vezirlerinden Lala Mustafa Paşa'nın ağabeyidir. O'nun İstanbul'da Mimar Sinan tarafından yapılan türbesinin civarında mektebi, çeşmesi ve çarşısı, Diyarbakır'da camisi, medresesi ve hanları, Kahire'de geçit, çeşme, sarnıç ve mektebi; Halep'te ilk Osmanlı mimari eseri kabul edilen camii ile birlikte, medrese, kervansaray, hamam ve imaretten oluşan külliyesi bulunmaktaydı (Özcan 1999: 41; Eyice 1999: 57-58; Watenpaugh 2004: 71).

Hüsrev Paşa'nın Halep'te yaptırdığı caminin inşasının bitiriliş tarihi André Raymond ve Bruce Masters tarafından 1544 (Raymond 1994: 152; 1995: 156; Masters 1988: 18; 1997: 246), Watenpaugh⁴ ve Eyice tarafından da kitabesinde yazılı olan 953/1546 yılı verilmektedir (Watenpaugh 2004: 61,63; Eyice 1999: 57-58). Aptullah Kuran, Mimar Sinan'ın yaptığı camilerinden bahsederken, Halep

Hüsrev Paşa (Hüsreviye) Camii hakkında da; "*Beş kubbeli son cemaat revakı iki yandaki tabhane odalarının önlerini maskeler biçimde genişletilmiş caminin Deli Hüsrev Paşa'nın Şam beylerbeyi olduğu 1534-1538 yılları arasında inşa edildiği kabul edilmiştir. Oysa caminin Hüsrev Paşa'nın 2. vezir olduktan sonra 1541-1544 arasında Sinan'ın Halep'e gönderdiği bir mimarın gözetiminde yapıldığını savunmak daha akılcı olur. Camiyle birlikte kullanılan külliyedeki tek kitabenin 953/1546-47 tarihini taşımaya konuya ışık tutmakta, bu görüşü güçlendirmektedir*" ifadelerini kullanarak, caminin inşasının bitirilme tarihine ve mimarına dair tartışmalara katkı sağlamaktadır (Kuran 1988: 194). Bu eserin, Mimar Sinan'ın ilk yapılarından olduğu belirtilir. Aynı zamanda bu cami, 16. yüzyıldan itibaren unutulmaya yüz tutan tabhaneli (imaretli) camilerin de son örneği kabul edilir (Eyice 1999: 58).

El-Gazzî, Halep tarihi ile ilgili eserinde, Hüsreviye Külliyesi'ni tanımlarken büyük bir cami, bir medrese, bir tekke ve bir de imaretten (aşevinden) oluştuğunu belirtmektedir (el-Gazzî 1991: 93). Hüsrev Paşa'nın Halep'teki hayratı için tanzim edilen Evâil-i 969/1561⁵ tarihli vakfiyede de (Vakfiye Defteri [VD] 583: 149-150[s.] /132 [sıra]), vakıf hayrat arasında cami, medrese, tekke ve on üç hücre (odası) olan imaret (tabhane) dikkati çekmektedir. Bu vakfiye, caminin tamamlanmasından yaklaşık on altı yıl, Paşa'nın ölümünden de 17 yıl sonra tanzim edilmiştir. Hüsrev Paşa'nın adına Arapça olarak tanzim edilen bu vakfiye, muhtemelen onun vârisleri tarafından düzenlenilmiş ve kayıt altına alınmıştır.⁶ Bu vakfiyede "*... sevabını Kurt Bey'in vâlidisi merhûme Şahhuban binti Şadi Paşa'ya hediye edecek...*" ifadesinin yer alması, o tarihte Hüsrev Paşa'nın oğlu Kurt Bey'in hayat-

3 İsmail Hami Danişmend, Veziriazam Hadım Süleyman Paşa ile Divâne ve bazen de Deli lakabı ile bilinen ikinci vezir Hüsrev Paşa arasındaki tartışmayı, çeşitli kaynaklardan yola çıkarak tahlil etmektedir. Ona göre bu olay, o tarihte üçüncü vezir olan Damad Rüstem Paşa'nın rakiblerini bertaraf ederek veziriazamlığa giden yolun açılması için yapılmış olan bir tuzaktır (bkz. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, II, İstanbul 1971, s. 247-248). Divâne (Deli) Hüsrev Paşa hakkında Mehmed Süreyya'nın Sicill-i Osmanî'de verdiği bilgiler (Burada tarihler yanlışlıkla bir asır öncesi yani Hicri 800'lü yıllar olarak kaydedilmiştir. Mesela ölümünün H. 951 yerine 851 olarak kaydedilmesi gibi.) Bkz. *Sicill-i Osmanî*, II, s. 272.

4 H.Z. Watenpaugh çalışmasında, caminin inşasının tamamlanma tarihiyle ilgili yerel kaynakların görüşlerine de kısaca yer yermiş, burada yer alan bilgilere göre İbn el-Hanbelî (ö.1563-64) 951/1544, el-Batrûnî (ö. 1636) de 935/1528 tarihini vermektedir. Watenpaugh, el-Batrûnî'nin verdiği tarihin müstensih hatasıyla son iki rakamının yanlış yazılmış olabileceğini, burada verilen hicri 935 tarihinin, 953/1546 olmasının muhtemel olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Watenpaugh, *a.g.e.*, s. 61.

5 Vakfiyenin tarihi "ff evâili seneti tis'a ve tis'ine ve tis'a mi-tin" (969 senesinin başlarında) şeklinde kaydedilmiş, ay belirtilmemiştir.

6 El-Gazzî, Halep'teki "Hüsreviye"yi anlattığı bölümde, üç ayrı vakfiyeye yer vermiş ve bunları özetlemiştir. Bunlardan ilki, Hüsrev Paşa'nın kardeşi Mustafa Paşa bin Sinan adına vekili Halep Kalesi imamı eş-Şeyh Ömer ibn eş-Şeyh Ömer tarafından tescil ettirilen Evâhir-i Cemâziyelâhir 965/10-18 Nisan 1558 tarihli vakfiyedir. İkincisi de yine Mustafa Paşa vakfı olarak tescil ettirilen Evâhir-i Rebiülevvel 967/21-30 Aralık 1559 tarihli vakfiyedir. Üçüncüsü ise doğrudan Hüsrev Paşa'nın vakıfları hakkındadır. Vâkıfın adı Hüsrev Paşa ibn Sinan olarak verilen vakfa ait vakfiye Evâil-i Cemâziyelülâ 974/14-23 Kasım 1566 tarihini taşımaktadır (El-Gazzî, *a.g.e.*, s. 93-97). El-Gazzî tarafından özetlenen bu vakfiyelerden sonuncusu, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki, bizim de burada kullandığımız 583 numaralı Vakfiye Defteri'ndeki vakfiye ile benzerlik göstermektedir.

ta olduğu, eşinin de vefat ettiği anlaşılmaktadır.⁷ Hüsrev Paşa'nın buradaki vakıfları arasında Halep, Şam ve Mısır'da görev yaptığı yıllarda edindiği çeşitli gayrimenkullerle, farklı zamanlarda vârisleri tarafından yaptırılan han, hamam, dükkân gibi gayrimenkulleri yer almaktadır. Paşa'nın ölümünden sonra yaptırılan vakıf gayrimenkuller arasında en önemlisi, oğlu Kurt Bey tarafından Halep'te yaptırılan ve kendi adı ile anılan handır (Mehmed Süreyya 1311: 272; Özcan 1999: 4; Watenpaugh 2004: 73). Hüsrev Paşa'nın Halep'teki vakıf akarâtı arasında yer alan kervansaraylarından (hanlardan) birine adı verilen oğlu Kurt Bey,⁸ şehzadelğinde II. Selim'in nedimi olmuş ve bazı sancaklara sancakbeyi tayin edilmiştir (Özcan 1999: 41).

Hüsrev Paşa adına düzenlenen 969/1561 tarihli vakfiyede, Halep'in şehir merkezi ile köylerinin dışında; Dimaşk (Şam), Ayntab (Gaziantep), Kilis, Antakya, A'zâz, Gündüzlü ve Hama gibi şehir ve kazalarla, onlara bağlı bazı köylerdeki çeşitli gayrimenkuller vakıf akâr olarak yer almaktadır. Bu çalışmada, Hüsrev Paşa'nın Halep'teki hayratının Ayntab şehrinde bulunan vakıf gayrimenkulleri ve bunlar içinde de özellikle boyahaneler üzerinde durulacaktır. Burada ele alınan 969/1561 tarihli vakfiyede, Ayntab şehrindeki ipekli ve pamuklu ipliklerden yapılan kumaşların boyandığı, masbağa yani boyahane olarak tanımlanan yerlerin tamamı,⁹ Lala Mustafa Paşa'nın bedesteni yanında bulunan dükkânlar, Sacır Nehri üzerinde Kantara ve Kiseçik mezraalarındaki üç ayrı değirmen, Eğercinin, Alanük, Bekdes (Bügdüz) ve İstefan mezraalarından hisseler, Hüsrev Paşa Vakfı'nın Ayntab'daki akarâtı olarak yer almıştır. Bahsedilen vakfiyede, vakfın altmış altı başlık altında toplanan akarâtından sekizi Ayntab'ın merkez ve köylerinde bulunmaktadır.

Hüsrev Paşa'nın vakfiyesinde yer alan Ayntab şehrindeki boyahanelerle ilgili tartışmalar, vakfiyenin düzenlenme tarihinden yaklaşık bir buçuk asır (140-150 yıl) sonra gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Nitekim bu konuyla ilgili 1704 yılına ait bir mahkeme kaydında; "*Vezîr-i müşârün-ileyhin mukaddemâ medîne-i mezbûrede üç bâb boyahâne binâ eyleyüb senede ber vech-i maktû' yetmiş iki bin yedi yüz yirmi iki (72.720) akça ücûrını evkâf-ı mezkûreye hâsil kayd itdirüb*" (GŞS, 53 [MF 1765]: 82-83)¹⁰ ifadesi yer almaktadır. Bu kayıt bize, Hüsrev Paşa Vakfı'nın Ayntab şehrindeki üç boyahanesinin maktu usulle kiraya verildiğini ve vakfın buradan yılda 72.720 akça gelir temin ettiğini haber vermektedir. Yine aynı yerde yer alan bir ifade, Ayntab şehrindeki ipek ve kumaş boyama işi yapan boyahanelerin her türlü haklarıyla birlikte Hüsrev Paşa Vakfı'nın tasarrufuna bırakıldığını, vakfın mütevellilerinin yeni açılan mülk boyahanelere, vakfın gelirinde herhangi bir azalmaya neden olmamaları şartıyla izin verebilecekleri belirtilmiştir.¹¹ Bu çerçevede, sonraki uygulamalarda ve şikâyetlerde de görüldüğü üzere, vakfın mütevellisinin izni ile şehirde faaliyet gösteren özel mülk boyahanelere ruhsat verilmiştir (GŞS, 53 [MF 1773]: 82-83). Bu durum, vakfiyedeki üç bâb boyahanesinin tamamı, menâfi' ve murâfıkı gibi ifadeler, Ayntab'daki boyahanelerin tamamının her türlü yararlanma ve kullanma hakkının Hüsrev Paşa Vakfı'na bırakılması anlamı taşımakta, bu da vakfiyede gedik/inhisar gibi bir ibarenin geçmemesine rağmen, sonraki uygulamalardan da anlaşıldığı üzere şehirdeki kumaş boyama işinin vakfın uhdesine ve tasarrufuna bırakıldığı sonucunun çıkmasına neden olmaktadır. Vakfiyede yer alan bu tahsis ve uygulama, Osmanlı döneminde H. 1000/M.1591-92 yılından sonra başladığı kabul edilen gedik,¹² usulünün

7 Watenpaugh, Sadi Paşa'nın kızı Şah-i Huban'ın Hüsrev Paşa'nın eşi, Kurt Bey'in de oğlu olduğunu belirtmektedir (bkz. a.g.e., s. 73). Aynı yazar, Hüsrev Paşa'nın eşi Şah-ı Huban, oğlu Kurt Bey ve Lala Mustafa Paşa'nın oğlu (aynı zamanda Hüsrev Paşa'nın yeğeni) Mehmed Paşa'nın Halep'te Hüsreviyye'de gömülü olduğunu ifade etmektedir (bkz. a.g.e., s. 68, dipnot 37).

8 Jean Sauvaget, Alep adlı eserinde, Hüsrev Paşa'nın hayratı içinde sadece Kurtbey Han'ından bahsetmekte, onun da 1540 tarihli olduğunu belirtmektedir. Bkz. Jean Sauvaget, *Alep*, Paris 1941, s. 215, dipnot 88. Yine aynı yazar tarafından kaleme alınan İslâm Ansiklopedisi'nin gerek Türkçe gerekse İngilizce Halep maddelerinde Hüsrev Paşa ve vakıfları hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bkz. "*Haleb*", *İA (MEB)*, V/1, s.117-122; "*Halab*", *EP (The Encyclopaedia of Islam [New Edition])*, III, s.85-90.

9 "....bi-medineti Ayntab cemî'atü'l-masbağatü'l-müştemiletü...."

10 GŞS (Gaziantep Şer'iye Sicili), 53 (MF 1773) (Birincisi Defter No, ikincisi Milli Kütüphane Mikrofilm No=MF), s.82-83. XVIII. yüzyıla ait diğer kayıtlarda, burada belirtilen boyahanelerin Defterhâne-i Âmire'deki yıllık geliri 72.720 akça olarak verilmiştir. Bkz. GŞS, 61 (1773), s.288-289; GŞS, 74 (MF 1787), s.104.

11 Hüsrev Paşa vakfının mütevellileri yeni açılan mülk boyahanelere, "gile-i vakfa kesr ve noksan getürmemek üzere" izin vermişlerdir.

12 Ali Himmet Berki, "Vaktiyle gedik nâmı ile hukukî bir mefhum mevcut değildi. 1000 (1591-92) tarihinden sonra memleketimizde san'at ve ticaret inhisara tâbi tutularak icrâ-yı sanat ve ticaret edeceklerin adetleri tahdit edilmişti. Her isteyen dükkân açıp ticaret ve san'at yapamazdı. Bunu yapmak için bu hakkı hâiz olanlardan devren almak veya inhilâl vukuunda müzayedeye iştirakle bu salahiyeti iktisab etmek icap ediyordu" demektedir. Berki'den nakleden N. Öztürk (a.g.e, s. 115,

bu tarihten biraz önceki bir tezahürdür (Öztürk 1983: 115, dn. 326; Akgündüz 1996: 541).

Hüsrev Paşa'nın Ayntab'daki vakıfları ile ilgili kayıtlara, vakfiyenin tescilinden yaklaşık on üç yıl sonraya ait 982/1574-75 tarihli Ayntab sancağı tahrir defterinde rastlamaktayız.¹³ Burada, vakfiyede *masbağa*¹⁴ olarak belirtilen boyahanelerden 50.000 akça gelir tahsil edildiği bilgisi yer almaktadır (Özdeğer 1988: 130). Bu tarihten on yıl sonraya ait 992/1584 tarihli *Haleb Evkâf Defteri*'nde (*Haleb Evkâf 556*), Hüsrev Paşa'nın Halep'teki camii ve medresesine¹⁵ gelir tayin edilen vakıfları hakkında daha ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. Ancak, bu yıla ait kayıtlarda, vakfın masraflarına yer verilmemiştir. Cevabını da "*henüz vakfı tamam olmadığından masraf yazdırılmadı*" ifadesinden öğrenmekteyiz. Hüsrev Paşa Vakfı'nın 992/1584 yılında kayıt altına alınan vakıf akarâtına baktığımızda, vakıf gelirleri, Halep merkez ve nahiyeleri ile Hama, Şam ve Ayntab'da olmak üzere tasnife tâbi tutulmuştur. Burada yer alan bilgilere göre, Halep'in şehir merkezindeki han (1/4 hisse), hamam ve dükkânlardan oluşan yirmi ayrı gayrimenkulün bir yıllık geliri 51.852 akça; Halep Nahiyesi'nde bulunan on altı köy ve mezraadan elde edilen bir yıllık gelir 42.127 akça; Hama, Şam ve Ayntab'da bulunan yedi ayrı gayrimenkulden elde edilen bir yıllık gelir ise 104.520 akçadır. Burada yer alan bilgilere göre, Hüsrev Paşa Vakfı'nın bir yıllık toplam geliri/akârı 198.499 akçayı bulmaktadır.¹⁶ Tabii ki burada he-

men Ayntab şehrindeki boyahanelerden elde edilen yıllık gelir üzerine yoğunlaştığımızda, karşımıza, "*Dekâkin-i boyahâne der nefsi-i Ayntab, 3 bâb tamam şod. Fî sene 72720*" kaydı çıkıyor (*Haleb Evkâf 556*: v. 39a - 40a).

16. yüzyılın son çeyreğinde Hüsrev Paşa Vakfı'nın gelirleri arasında yıllık icâre/kirâ bedeli 72.720 akça olarak kaydedilen Ayntab şehrindeki üç boyahane, vakfın akarâtı içinde en fazla dikkati çeken gelir kalemidir. Nitekim boyahanelerden elde edilen gelir, Paşa'nın Halep'teki toplam vakıf geliri içinde yaklaşık % 36'sını oluşturmaktadır. Burada üzerinde durulması gereken noktalardan biri de, bu boyahanelerin 1574-1584 yılına kadar geçen on yıllık zaman diliminde, gelirinin 50.000 akçadan 72.720 akçaya çıkmış olmasıdır. Bu iki tarih arasında 27.020 akça, yani % 54'lük bir artış söz konusudur. Aynı dönemde akçanın gümüş içeriği, gram olarak 0,61 olarak kalmış, para üzerinde herhangi bir taşıyış yapılmamıştır (Pamuk 2000: 12). Dolayısıyla Hüsrev Paşa Vakfı'nın boyahane gelirinde meydana gelen bu artışı, vakfın kuruluş aşamasında kayıtlarının ve muhasebesinin tam ve sağlıklı bir şekilde tutulmamasına yorabileceğimiz gibi, o dönemde yaşanan fiyat artışlarının etkisine de bağlayabiliriz. Zira aynı dönemde İstanbul'da tüketici fiyatları endeksi 1574'te 1,98, 1585'te 2,36; gıda endeksi 1574'te 2,07, 1585'te 2,36'dır. Bu yıllar arasında İstanbul'da fiyatların artış oranı, tüketici fiyatlarında % 38, gıda fiyatlarında % 29 olarak gerçekleşmiştir (Pamuk 2000: 12, 48). Her şeye rağmen, boyahane gelirlerindeki artışın bu fiyatlara göre nispeten yüksek olduğu görülmektedir. Ayntab'daki boyahane geliri, yukarıda da bahsedildiği gibi, Defterhâne-i Âmire kayıtlarında yıllık 72.720 akça olarak yer almış ve bu meblağ sonraki dönemlerde yapılan düzenlemelere kaynaklık etmiştir (*GŞS 61*[MF 1773]: 288-289; *GŞS 74* [MF 1787]: 104).

Boyahaneler, bir bölgede ya da şehirdeki dokuma sanayiinin ve tekstil üretiminin boyutlarına ışık tutan önemli göstergelerdendir. Pamuklu, ipekli, yünlü ve sof türü kumaşların dokunduktan sonra boyanıp satışa sunulduğu düşünülürse, boyahanelerin yerleşme birimlerindeki ekonomik değerleri daha iyi anlaşılır. Ayrıca doğrudan bilginin bulunmadığı durumlarda, boyalardan ve boyahanelerden alınan vergiler ve boyahanelerin faaliyetleri bizlere o yerleşme birimindeki dokuma sanayii hakkında önemli ipuçları verir (Faroqhi 1994: 182-

dipnot 326). A. Akgündüz ise gedik uygulamasının hukukî bir terim olarak Hicri VI. /Miladi XII. yüzyıldan beri bilindiğini ve menşeiini İslam hukukunda "süknâ", "girdar" veya "hülûv" denilen tasarruf şekillerinden aldığını belirtmekte ve girdar, mukâtaali vakıf arazi yahut mirî arazi üzerinde bu arazinin muhtasarı tarafından meydana getirilen ve sahibine bazı şartlar dâhilinde devamlı tasarruf ve kiralılık hakkı denilen "hakk-ı karâr"a dayandırmaktadır (Akgündüz, "Gedik", s. 541).

13 Burada; "Mahsûl-i dekâkin-i boyahâne der nefsi-i Ayntab, 50.000 (akça)" olarak kaydedilen 1574 yılına ait gelirin, "vakf-ı imâret-i merhûm Hüsrev Paşa der nefsi-i Haleb"e ait olduğu yer almaktadır.

14 Arapça "sabğ" kelimesinden türetilen masbağa; boyama yapılan yer, boyahane anlamı taşımaktadır.

15 Burada, "Vakf-ı Câmî-i merhûm Hüsrev Paşa ve Medrese der nefsi-i Haleb ..." kaydı yer almaktadır (*Haleb Evkâf 556*, v. 39a).

16 Hüsrev Paşa Vakfı'nın Halep'teki hamamın bir yıllık kirâsı 20.160 akça, 1/4 hissesi vakfa ait olan hanın bir yıllık kirâsı da 1.680 akçadır. Ayntab şehrinde önemli bir vakıf olan Mihâliye Medresesi'ne ait Bahşi Bey veled-i Mihal vakfının geliri aynı yıllarda 25.074 akçadır. Her iki vakıf arasında bir kıyas yapıldığında, Hüsrev Paşa vakfına ait Ayntab'daki boyahane gelirinin (72.720 akça) önemi ve büyüklüğü açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Her iki vakıf için bkz. *Haleb Evkâf 556*, v. 39a - 40a (Hüsrev Paşa), 269b -270a (Mihâliye).

189; Kütükoğlu 1994: 625-635; Canatar 1998: 89-104; Koç 2006: 164-176).

Klasik dönem Anadolu'sunda sıklıkla karşılaşılan boyahaneler, yukarıda da bahsedildiği üzere farklı türlerden iplik ve ipliklerden elde edilen dokumaların boyandığı yerlerdi. Boyahanelerin teşhis edilişi, mekan olarak özellikleri, kullanılan araçlar ve boyama işleminin safhaları hakkında günümüze ulaşan pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Boyahanelerin, 16. yüzyılda Anadolu'daki işleyişi hakkında az da olsa Ümit Koç tarafından önemli bilgiler aktarılmaktadır. Bunlar arasında Bursa'da boyahane teşhis edilirken kullanılan kereste, Ankara ve Tokat'taki boyahane dükkanlarında çalışanlar ve bunların kullandıkları eşyalar gibi konular yer almıştır (Koç 2006: 164). Bu çerçevede konuya Ayntab şehri ve bu şehirdeki boyahaneler üzerinden genel bir bakış yaparsak, karşımıza sicillere yansıyan veraset ve tereke davalarında yer alan az sayıdaki kayıt çıkmaktadır. Bu kayıtlardan biri de, 1744 yılında ölen Boyacı Şeyh Mehmed bin Abdullah'ın veraset davasında yer alan boyahane ile ilgili bilgilerdir. Şeyh Mehmed'in vârisleri mahkemeye müracaat ederek zimmî Gazal veled-i Tursun adındaki şahsın, vârisi oldukları Şeyh Mehmed'in, Kalealtı'ndaki boyahanesindeki malzemelerine el koyduğu gerekçesiyle davacı olmuşlar. Yapılan inceleme sonrasında, Şeyh Mehmed'in dükkânında 12 guruş kıymetinde çivit boya, 3 guruş kıymetinde tezgah, 2 guruş kıymetinde 4 tokmak, 2 guruş kıymetinde bir küçük don kazanı, 1 guruş kıymetinde bir tokaç ve bir kınab (=kinnab: ince sicim), 4 guruş kıymetinde bez olmak üzere toplam 22 guruşluk malzeme tespit edilmiştir. Ölen kişinin şeyh unvanlı olmasından da anlaşılacağı üzere, muhtemelen bu şahıs, boyacılar şeyhiydi. Burada belirtilen malzemeler, hiç şüphesiz ortalama bir boyacı dükkânında karşımıza çıkabilecek türdendir (GŞS, 101 [MF 1814]: s.203).

16. yüzyılda Ayntab Sancağı'ndaki boyahanelerin durumu acaba ne idi? Bu konuda elimizdeki kaynak, öncelikle sancağın tahrir defterleridir. Bu döneme ait kayıtlarda, Ayntab Sancağı'nın Akcahöyük Köyü'nde 2.070 akça vergi kaydı bulunan bir boyahane, zeamet geliri içinde yer almıştır.¹⁷ Şehir merkezinde ise Hüsrev Paşa'nın vakıf boyahaneleri dışında boyahane kaydı yer almaktadır (Özdeğer

1980: 127-133). Ayrıca bu defterlerde Ayntab'ın sancak gelirleri arasında yer alan 5.000 akça yıllık gelirli "mahsûl-i resm-i kassârân" ve 3.000 akça yıllık gelirli "mahsûl-i dellâliye-i rişte-i penbe ve rişte-i ketân ma'a mahsûl-i dellâliye-i kirpâs" başlıkları altında kaydedilen dokuma sanayiinin iş kollarına ait vergiler, şehrin bu alanda gelişmeye yatkın olduğunu ortaya koymaktadır (Özdeğer 1988: 130-133).

Ayntab şehrinin, Anadolu'nun gerek doğu-batı, gerekse kuzey-güney istikametli yol güzergâhlarında olması, ayrıca baharat ve ipek yollarının önemli uğrak noktalarından Halep ve Şam gibi ticarî hayatın canlı olduğu şehirlere ve Doğu Akdeniz'e çıkan yollara yakın olması, kendisine bir takım ekonomik ve sosyal avantajlar sağlamıştır. Üretilen kumaşların hammaddesini temin etme ve bunlara daha kolay pazar bulma, boya hammaddelerine daha kolay ulaşma, yerel ve uluslararası faaliyet gösteren tüccarın yol güzergâhı üzerinde bulunma bu avantajlardan bazılarıdır. Böyle bir ekonomik ve coğrafi konuma sahip olan şehrin, boyama sanayiinde ve ona bağlı tekstil iş kollarında gelişme göstermesi herhalde kaçınılmazdı.

Ayntab'da dokunan bezler, 18. yüzyılda dış pazarda oldukça rağbet görmüştür. *Dellâliye-i Bez Der-Haleb Mukâtaası*'nın faaliyet alanında da görüldüğü gibi Halep'e Ayntab'dan giden bezlerin en önemli pazarı Marsilya'dır. Katsumi Fukasawa, Ayntab'dan Marsilya'ya tüccarlar aracılığı ile götürülen ham bezlerin kalite ve ölçüsünün zaman içinde bozulmaması için avans-takas usulüne dayanan bir nizamnâmenin düzenlendiğini belirtmektedir. Bu düzenlemeye göre, Ayntab'da Acem bezi dokuyan esnaf, Marsilya pazarına bezlerini götüren tüccardan çivit boya ve pamuk gibi hammadde temin edecek, bunlarla da ham bezler dokunup, boyanacaktı. Zaman içinde yaşanan bir takım ekonomik zorluklar, Ayntablı bez imalatçılarıyla, tüccar arasında yapılan avans - takas anlaşmasını sekteye uğratmış, 12 Kasım 1748 tarihinde de *takas nizam-nâmesi* feshedilmiştir. Neticede 18. yüzyılın sonlarına doğru Ayntab, Halep, Marsilya güzergâhındaki bez ticareti durma noktasına gelmiştir (Fukasawa 1987: 92-93, dipnot (dn) 106). Bez imâli ve ticareti ile ilgili yaşanan bütün bu gelişmeler gösteriyor ki, Ayntab şehri XVIII. yüzyılda yabancı tüccarın ilgi alanındadır. Bu da haliyle dokuma sanayiinde ve yardımcı iş kollarında bir hareketlilik yaşanmasına neden oluyordu.

17 Burada, "Mahsûl-i boyahâne der karye-i Akcahöyük, hâric ez-defter 2.070 (akça)" ifadesi yer almaktadır.

Ayntab'da pamuklu bez imâlinin ileri seviyede olduğunun bir başka göstergesi de dokuma sanayii ve onun yan kolları ile ilgili mukâtaaların faaliyet alanlarıdır. Bunlar arasında 18. yüzyılda, *Resm-i Damga-i Kirpas* ve *Dellâliye-i Bez Der-Haleb* adında iki mukâtaanın varlığı ve bunların da mâlikâne usulü ile işletilmesi, bu gelişmenin bir başka göstergesidir (Çınar 2000: 282-290). Aynı dönemde şehir merkezi dışında, köylerde de pamuklu bez dokunmaktadır. Bunun en önemli göstergesi Ayntab'daki *Resm-i Damga-i Kirpas Mukâtaası*'nın gelirleri arasında Hıyam, Keret ve Orul köylerinde dokunan bez ve astardan alınan damga resmidir.¹⁸ Bu köylerde dokunan bezler tellal aracılığıyla şehir merkezindeki İki Kapılı Han'da satılmaktadır (*GŞS 93 [MF 1806]: 87*). Şehirde dokuma sanayiinde görülen bu gelişme, haliyle bu sanayiinin bir yan kolu olan boyahanelere de yansımıştır. Neticede bir taraftan boyahanelerin sayısı ve iş hacmi artmış, diğer taraftan da geliri azalan Hüsrev Paşa vakfı yöneticilerinin mağduriyet iddiaları ön plana çıkmıştır. Bu da bir bakıma vakıf yöneticilerinin ellerindeki imtiyazı ve vakıf akârdan elde ettikleri geliri kaybetmeme mücadelesine dönüşmüştür. Diğer taraftan şehirdeki mülk boyahanelerde faaliyet gösteren boyacılar da kazançlarına kimseyi ortak etmeme çabası içine girmişlerdir.

16. yüzyıl tahrir defterlerinde ve vakıf kayıtlarında şehir merkezinde Hüsrev Paşa Vakfı'na ait boyahaneler dışında vakıf boyahane bulunmazken, 18. yüzyılın ilk yarısında çeşitli vakıflara ait az sayıda ve küçük ebatta boyacı dükkânları rastlanmaktadır. Bu dönemde boyahane geliri olan vakıflar şunlardır: Ağa Camii Vakfı, Nâibzâde Hacı Ramazan Efendi Vakfı, Debbağhâne Camii Vakfı, Tahtalı Camii Vakfı, Kamalakzâde Hacı Hasan Ağa Camii Vakfı, Şehreküstü Mahallesi Mescidi Vakfı. Bu vakıfların gayrimenkul akarâtı arasında yer alan ve sayıları 10'u bulan bu boyahaneleri, Hüsrev Paşa Vakfı'nın boyahaneleri ile kıyaslamak oldukça zor gözükmektedir. Zira bunlar, Kamalakzâde'ninki dışında, görünüşte küçük iş hacimli boyahanelerdir.¹⁹

18 Bu konu ile ilgili İstanbul'dan gönderilen emr-i şerif 29 Şevval 1151/ 7 Şubat 1739 tarihlidir.

19 Ayntab'daki vakıfların 1126-1127/1714-1715 ve 1135/1722-23 yıllarına ait muhasebe kayıtları tek bir deftere kaydedilmiştir. Burada vakıfların gelirlerini ve giderlerini topluca bir arada görebiliyoruz. Bu muhasebe kayıtları incelendiğinde Ayntab'daki vakıf boyahaneler şunlardır: Ağa Camii Vakfı'nın yılda 1,5 guruş kirâ geliri olan bir boyacı dükkânı bulunmaktadır. Yine aynı vakfın boyacı dükkânı hukru yani zemin kirâsı yine yılda 1 guruş 1 sülüsüdür. Nâibzâde Hacı Ramazan Efendi

Ayntab'daki Hüsrev Paşa Vakfı'nın boyahane gelirinin zaman içinde azalması, XVIII. yüzyılın başlarında şikâyet konusu olmaya başlamıştır. Bu da haliyle Halep'teki Hüsrev Paşa Vakfı'nın mütevellileri ile Ayntab'daki boyacıları karşı karşıya getirmiştir. Kadı'ya intikal eden şikâyetlerde, ekseriyetle vakfın eski mütevellileri suçlanmış, bunlar aracılığıyla şehir merkezinde yeni boyahane açılmasına izin verildiği, bunun da haliyle vakıf gelirin azalmasına neden olduğu belirtilmiştir. Kayıtlara yansıdığı kadarıyla bu uygulama, Hüsrev Paşa Vakfı'nın mütevellileri tarafından yeni boyahane açılmasına izin verilirken, genellikle mülk dükkânlarda faaliyet gösteren boyacıların çivit ve benzeri elvan boya işlerini yapmaları ve bunun karşılığında da vakfa senede belli bir miktar ücret ödemeleri şartı koşularak gerçekleşmiştir. Bu çerçevede Hüsrev Paşa Vakfı'nın mütevellilerinin izinleri sonucunda, 18. yüzyılın ilk yarısında Ayntab şehrindeki boyahane sayısı en az 70 olmuştur (*GŞS, 61 [MF 1773]: 288-289; GŞS, 53 [MF 1765]: 82-83*). Faaliyete geçen bu yeni boyahanelerin vakfa ödemeyi taahhüt ettikleri ücreti zaman zaman ödememeleri ya da geciktirmeleri vakfın Halep'teki cami ve medresesindeki vazife sahiplerinin ve mürtezikasının malî bakımdan zor duruma düşmesine neden olmuştur. Vakıf yöneticileri de ellerindeki bu gelir kaynağının kayıp gitmesini önlemek için sık sık İstanbul'a ve bölgedeki yerel yöneticilere şikâyetlerini iletmişler ve onların desteklerini arkalarına almaya çalışmışlardır.

Halep valisi Mehmed Paşa'nın 16 Nisan 1704 tarihinde Ayntab'daki yöneticilere gönderdiği buyruldu,²⁰ şehirdeki boyacılarla Hüsrev Paşa Vakfı

Vakfı'nın Tahtelkale'de yani Kalealtı denilen yerde iki ayrı boyacı dükkânı yarımşar hisse olarak bulunmakta ve bunların yıllık kirâ bedeli birinin 4,5 değerinin de 5 guruştur. Kamalakzâde Hacı Hasan Ağa Camii Vakfı'nın diğerlerine göre kirâ geliri yüksek olan iki boyahanesi bulunmakta; bunlardan küçük boyacı dükkânı olarak adlandırılanın yılda 9 guruş, büyük olduğu anlaşılan diğer boyacı dükkânının da yılda 28 guruş kirâ geliri bulunmaktadır. Tahtalı ve Ali Neccar camilerinin vakıflarına ait yıllık kirâ bedelleri 1,5'ar guruş olan birer adet boyacı dükkânı bulunmaktadır. Şehreküstü Mahallesi Mescidi Vakfı'na ait bir boyacı dükkânının yıllık kirâ bedeli de 8 guruştur. Debbağhâne Camii Vakfı'nın Tahtelkale'deki yarı hisse boyacı dükkânının yıllık kirâsı 4 guruş; yine aynı vakfın boyacı dükkânı hukru yılda 1 guruştur (*GŞS, 29 [1741]: 3-72*).

20 Halep Valisi Mehmed Paşa tarafından Ayntab'a gönderilen 16 Zilhicce 1115/ 16 Nisan 1704 tarihli buyrulududa, "merhûm Hüsrev Paşa Vakfı'nın Medîne-i Ayntab'da üç bâb boyahânesi olub Defterhâne-i Âmire'de senede evkâf-ı mezbûreye yetmiş iki bin yedi yüz yirmi akça hâsıl kayd olunub meşrûtunda zikr olunan üç bâb boyahânenen gayri Ayntab'da boyahâne

yöneticileri arasındaki çekişmeyi gözler önüne sermektedir. Halep Valisi'nin bu emrinde, Ayntab'daki 3 boyahanenin dışında boyahane ihdas olunmaması (yeniden kurulmaması) yönündeki daha önceki fermanlara atıfta bulunulmuş; eğer tamir ve ihdas olunanlar var ise onların iptal olunması ve vakfa verilen zararın telafi edilmesi istenmiştir. Vali ayrıca, gerek İstanbul'dan gerekse kendisinden gelen emirlere muhalefet edenler olursa, onların da derhal Halep'e getirilmelerini talep etmiştir (GŞS, 53[MF 1765]: 69-2). Halep Valisi'nin bu buyrulduğundan (emrinden), vakıf mütevellileri ile Ayntablı boyacılar arasında uzunca zamandan beri bir çekişmenin var olduğu ve bu yıllarda yeniden su yüzüne çıktığı anlaşılmaktadır.

Halep Valisi'nin bu emrinden yaklaşık bir ay sonra, Hüsrev Paşa Vakfı'nın mütevellisi Yahya Ağa'nın vekili Hacı İbrahim oğlu Hacı Mehmed ile mülk arsaları üzerine sonradan boyahane yapmış olan 53 boyacı esnafı arasında, vakıf gelirden meydana gelen zararın telâfisi için Ayntab Mahkemesi'nde bir anlaşma yapılmıştır.²¹ Bu anlaşma ile mülk boyahane sahipleri, Hüsrev Paşa Vakfı'na ait 3 boyahane için Defter-i Âmir'e de kayıtlı olan 72.720 akça yıllık gelirin karşılığında, her yıl 300 guruş maktû iltizam bedelini vakfa ödemeyi taahhüt etmişler (GŞS, 53[MF 1765]: 82-83).

16. yüzyılın son çeyreğinde Hüsrev Paşa Vakfı'nın Ayntab şehrindeki boyahane geliri 72.720 akça iken, 18. yüzyılın başlarında yapılan anlaşma ile vakıf boyahanelerden alınan maktû iltizam bedeli 300 guruş olarak belirlenmiştir. Bu iki meblağın o günkü piyasa değeri/rayici acaba nasıldı? Bunu belirlemenin yollarından biri akçanın guruş ya da guruşun akça olarak karşılıklarını ortaya koymakla mümkün olur. Buna göre, 1574'te 1 akça 0,61gram gümüş ihtiva etmektedir (Pamuk 2000: 69). O halde bu hesap üzerinden 72.720 akçada (72.720x0,61) 44.359,2 gram gümüş bulunmakta-

dır. Bu tür bir hesaplama 1708 yılı için yapıldığında da, o dönemde 1 guruş 15,4 gram gümüş ihtiva etmekte (Pamuk 2000: 70), bu hesap üzerinden de 300 guruşta 4.620 gram gümüş bulunmaktadır. Dolayısıyla 1574'de vakfın boyahanelerden elde ettiği gelir, 18. yüzyılın başlarındaki miktarın yaklaşık 10 katıdır. Nitekim başka bir hesap şekline de aynı sonuca ulaşmaktayız. Guruşun tedavüle girdiği 17. yüzyılın sonlarında, 1 guruş 120 akça kabul edilmişti (Pamuk 1999: 175). Buna göre 300 guruş (300x120), 36.000 akçaya tekabül etmektedir. Bu durumda vakfın, boyahanelerden elde ettiği nominal gelir, 125 yıllık dönemde yarı yarıya düşmüştür. Fakat reel olarak bu düşüş çok daha yüksektir. Zira bu dönemde akçanın gümüş içeriği 0,13 gramdır. 36.000 akçada ise 4.680 gram gümüş bulunmaktadır. Oysa 125 yıl öncesinin 72.720 akçası, 44.359 gram gümüş ihtiva etmektedir. Dolayısıyla iki dönem arasındaki fark yaklaşık 10 kat olup, yukarıdaki hesaplamayı doğrulamaktadır. Hüsrev Paşa Vakfı yöneticileri ile boyahane sahipleri arasındaki anlaşmaya bu çerçeveden bakıldığında, vakıf gelirden azalma yaşanırken, piyasa fiyatları artmakta ve aynı zamanda paranın alım gücü de azalmaktadır. Bu durumda, 18. yüzyılın başlarında boyacıların vakfa verdiği yıllık maktû iltizam bedeli, 16. yüzyılın sonlarındaki değerine göre oldukça düşük seviyededir.

Halep Valisi'nin uyarısının hemen sonrasında varılan bu anlaşmaya, Ayntab şehir merkezinde faaliyet gösteren boyahane sahipleri katılmıştır. Bu boyahane sahipleri arasında müderris, imam, nakîbüleşraf kaimmakamı (kaymakamı), mevlevî şeyhi, reisülulemâ ve ahî baba gibi toplum içinde sosyal statüleri yüksek ve itibarlı kimselerle, Bahadırızâde, Kürtüncüzâde, Çerkeszâde, Dadızâde, Devecizâde, Hakîmzâde gibi hatırlı ailelerinden bazı kimselerin bulunması, boyacılığın şehrin ekonomik yapısı içindeki konumunu gözler önüne sermektedir. Acaba bu yıllarda, mahkeme sicilinde adları yazılan ve anlaşmaya taraf olan 53 kişiden başka, şehirde mülk boyahane sahibi ya da boyacılıkla uğraşan esnaf var mıydı? Bu konuda kesin ve açık bir bilgi sahibi değiliz. Ancak, üzerinde durulması gerek nokta, 16. yüzyılın sonlarında şehirde 3 vakıf boyahane bulunurken, arz - talep dengesi sonucu en az 50 boyahanenin bu tarihlerde faaliyette olmasıdır. Bu durum aynı zamanda doküman sanayiinde yaşanan gelişmeyi de açıkça ortaya koymaktadır. Vakıf mütevellileri, muhtemelen va-

ihdâs olunmaya deyu hatt-ı hümâyûn ile müt'e'addid evâmîr-i şerîfe sâdır olunmuş iken .... ba'zı kimesneler boyahâne ta'mîr ve ihdâs ve vakf-ı mezbûr boyahânelerin ibtâl ile vakfa gadr olunmağla vakf-ı mezbûrun üç bâb boyahânesinden gayri ihdâs olunan boyahâneler men' ve def' olunmak bâbında tarafımıza hitâben müekked ve müşedded fermân sâdır olmağla buyruldu tahrîr ve isdâr ve ağalarımızdan ..... ta'yîn ve irsâl olunmuşdur ..... sâdır olan fermân-ı âlîşân mücibince ..... muhdes olan boyahâneler men' ve def' oluna te'allül ider olur ise mübâşir ile Haleb'e ihzâr eyleyesiz ki bu tarafda mürâfa'a-i şer'-i şerîf idüb men' ve def' oluna .....” (GŞS, 53[MF 1765]: 69/2).

21 Anlaşma metni için bkz EK-1.

kıf boyahanelerin artan iş gücünü karşılayamamaları sonucunda, toplumdan gelen talebin önünü açma düşüncesiyle, vakıf mala zarar vermemek ve zararlarının telafisi kaydıyla, yeni dükkânların açılmasına izin vermişlerdir. Bir bakıma, vakıf yöneticileri piyasanın baskısına dayanamamışlar, mevcut durumu meşrulaştırmak ve ayrıca kendi pozisyonlarını da kaybetmemek için karşılıklı anlaşma yoluna gitmişlerdir. Bu da aynı zamanda vakıfların, pratik ve pragmatik çözümler üreten yönünü ortaya koymaktadır.

Hüsrev Paşa Vakfı yöneticileri ile Ayntablı mülk boyahane sahipleri arasında yapılan bu anlaşmadan 2 yıl sonra, 1706 yılında,²² bu kez sayıları 61'i bulan boyacı esnafı mahkemeye müracaat ederek, vakfa verecekleri yıllık 300 gurusu iltizam bedelini, aralarında "esnâf-ı selâse (a'lâ, evsat ve ednâ)" itibarıyla tevzî ederek ödeyeceklerini taahhüt etmişler. Kadı'nın huzurunda gerçekleşen bu anlaşmaya katılan boyacı esnafı, yaptıkları işe ve ekonomik durumlarına göre durumu iyi olanlar a'lâ, orta haliler evsat, düşük gelirli ise ednâ olmak üzere üç gruba ayrılmıştır (GŞS, 57 [MF 1769]: 72). Bu tasnife göre şehirdeki boyahane sahiplerinin dağılımı şöyledir: A'lâ olanların, 5'i Müslüman, 7'si zimmî yani gayrimüslim olmak üzere 12 (%19,68); evsat olanların (18'i Müslüman, 10'u zimmî olmak üzere 28 (%45,90); ednâ olanların 13'ü Müslüman, 8'i zimmî olmak üzere 21 (%34,42) kişiden ibarettir. Son grubun içerisinde şehirdeki bütün esnafın şeyhi olan Ahî Baba'nın dükkânı da bulunmaktadır. Bu veriler ışığında, Ayntab şehrindeki boyahane sahibi 61 boyacıdan 36'sının Müslüman (%59), 25'inin de zimmî (%41) olduğu anlaşılmaktadır. İki yıl önce Hüsrev Paşa Vakfı ile yapılan anlaşmaya katılan boyahane sahibi 53 iken, bu kez sayının 61 olması, yeni boyahanelerin açıldığı ya da daha önce mahkemeye gelmeyen boyacıların, bu kez geldikleri gibi bir sonuç çıkarabiliriz. Ayrıca şehirdeki boyahane sahipleri arasında daha önceki kayıta zimmî statüde kimsenin olmaması; ancak iki yıl sonraki kayıta sayılarının 25 olarak kaydedilmesi ya yeni dükkan sahiplerinin tamamının zimmi olabileceği ya boyahanelerin el değiştirmiş olabileceği ya da bu mesleği icrâ eden kimselerin dükkânlardaki kirâcılar olabileceği gibi ihtimalleri akla getirmektedir. Boyahaneler etrafında gerçekleşen tartışmalara ve üzerine durulan hassasiyete bakılırsa, Ayntab şehrinde kumaş boyacılığının bu dönemde

22 Belgenin kayıt tarihi, Muharrem 1118/ Nisan-Mayıs 1706'dır.

önemli bir gelir kaynağı olduğunu ve önemli bir yatırım aracına dönüştüğünü söyleyebiliriz.

Hüsrev Paşa Vakfı yöneticileri ile boyacı esnafı arasında 1704 yılında yapılan anlaşmanın uzun sürmediğini, yine Halep Valisi tarafından 1713 yılında Ayntab'a gönderilen bir başka buyruludan öğrenmekteyiz.²³ Burada, vakıf boyahaneler dışında, sonradan açılan boyahane sayısının 63'e ulaştığı belirtildikten sonra, vakfın zararının telafisi için daha önce yapılan anlaşmaya atıfta bulunulmuş ve taahhüt edilen yıllık 300 gurusu maktû iltizam bedelinin üç yıldır ödenmediği belirtilmiştir. Vali, bu tespitin akabinde Ayntab'daki yöneticilerden, Hüsrev Paşa Vakfı Mütevellisi Yahya Ağa'nın isteği doğrultusunda, şehirdeki mülk boyahane sahiplerinin Halep Divanı'na ihzâr edilmelerini talep etmiştir (GŞS, 61 [MF 1773]: 287-288). Halep Valisi'nin bu emrinden iki yıl sonra, 29 Ocak 1715 tarihinde,²⁴ Ayntab Mahkemesi'nde bu kez, yaklaşık 10 yıl öncesine benzer bir anlaşma kayıt altına alınmıştır. Mahkemede bir tarafta daha önce de olduğu gibi vakfın mütevellisi Yahya Ağa'nın vekili Hacı İbrahim oğlu Hacı Mehmed, diğer tarafta da sayıları 63'ü bulan mülk boyahanelerinde faaliyetlerini sürdüren boyacı esnafı yer almıştır. Vakfın temsilcisi 3 vakıf boyahanelerin battal olduğunu ve gelirine hâle geldiğini, bundan dolayı da Halep'teki vazife sahiplerinin zor duruma düştüklerini dile getirmiştir. Bunun üzerine davalı konumdaki Ayntab şehrindeki boyacılar, daha önce taahhüt ettikleri 300 gurusu iltizam bedelini hatırlatıp, son üç yıldır aralarında çıkan anlaşmazlık nedeniyle bunu ödemediklerini kabul etmişler ve eski anlaşmada olduğu gibi her yıl aynı meblağı vakfa ödeyeceklerine dair söz verip taahhütte bulunmuşlardır. Boyacı esnafı ayrıca, anlaşmaya uymadıkları takdirde Matbah-ı Âmir'e 5 kise yani 2.500 gurusu *nezir* adı altında ceza ödemeyi de taahhüt etmişlerdir (GŞS, 65 [MF 1777]: 180-181). Böylece sorumluluğun denetimi ve kontrol örgüsü İstanbul'a, padişahın sarayına kadar uzatılmıştır.

Ayntab şehrindeki boyacı esnafı, vakfa olan taahhütlerini yaklaşık 10 yıl yerine getirmişler; fakat diğer taraftan da bu yükümlülükten kurtulma çarelerini aramaktan da uzak durmamışlar. Nihayet, padişahın aldıkları bir emri şerife istinaden vakfa ödedikleri iltizam bedelini ödememeye başlamış-

23 Buyruldu, 28 Zilhicce 1124/26 Ocak 1713 tarihlidir.

24 Vakıf yöneticileri ile boyacılar arasında yapılan anlaşma 23 Muharrem 1127 tarihinde sicile kaydedilmiştir.

lar. Bu durum vakıf mütevellisinin İstanbul'a yeni bir şikayet mektubu göndermesine neden olmuş; neticede I. Mahmud'dan (1730-1754) saltanatının henüz ilk yıllarında, konuyla ilgili bir emr-i şerif alınmıştır.²⁵ Halep ve Ayntab'daki yerel yöneticilere gönderilen bu emr-i şerifte, daha öncekilerde de olduğu gibi, vakıf ve boyahanelerle ilgili hatırlatmalar yapılmış, akabinde 63 mülk boyahane sahibinin Hüsrev Paşa Vakfı'na her yıl ödemeyi taahhüt ettikleri maktû iltizam bedelini eskiden olduğu gibi ödemeleri yönünde tembihte bulunmuş ve boyacıların daha önce ödememe yönünde aldıkları emr-i şerifin şer'î dayanağının olmadığı belirtilmiştir (GŞS, 96 [MF 1809]: 187). Benzer anlaşmazlıklar sonraki yıllarda da devam etmiş, vakfın mütevellileri ile Ayntablı boyacılar zaman zaman mahkemede karşı karşıya gelmeye devam etmişler.

Ayntab şehrindeki boyacı esnafı, yaptıkları işe göre iki gruba ayrılmıştır. Bunlardan 10 dükkânda faaliyet gösteren boyacı esnafı tüccar yani bezirgân ve terzi bezi boyarken; geri kalan 53 dükkândaki boyacı esnafı da Türkmen ve Kürt ipinden dokunan kumaşları boyamaktadır. İlk grup, yukarıda da bahsedilen Marsilya'ya bez ihracı ile uğraşan tüccarla iş birliği içindedir. Şehirdeki boyacılarla Hüsrev Paşa Vakfı'nın yöneticileri arasında yapılan anlaşma çerçevesinde, tüccar ve terzi bezi boyayan 10 dükkândan yıllık iltizam bedeli olan 300 guruşun 2/3 (sülüsân) hissesi; diğer boyahanelerden de 1/3 (sülüs) hissesi toplanmaktadır. Bu iki grup boyacı esnafı birbirlerinin işlerine taahhütleri üzere müdahale etmemektedir. Ta ki, anlaşmazlığın su yüzüne çıktığı 1719 yılına kadar. Bu yılda, 53 dükkânda faaliyetini sürdüren Türkmen ve Kürt ipliğinden dokunan bezleri boyayan esnaf, Ayntab Mahkemesi'ne müracaat ederek, tüccar bezi boyayan esnafı şikayet etmiştir. Şikayet sebebi de tüccar bezi boyayan esnafın dükkânlarını ortaklık şeklinde birleştirerek 5 dükkâna düşmeleri ve bunun sonucunda da taahhüt ettikleri 2/3 hisse yerine 1/3 hisse vermeleri; ortada kalan hissenin de kendi üzerlerine yıkılması olmuştur. Bunun üzerine taraflar, daha önceki anlaşmaya uyulması yönünde, mahkemede yeni bir taahhüde imza atmışlar. Anlaşmaya uymayan ve ihlâl eden tarafın daha önce de kabul ettiği gibi Rakka valilerine 500'er guruş

nezir cezası ödemeleri kabul edilmiş; tekrar ihlâlî durumunda Ayntab Mutasarrıfı'na da 50'er guruş nezir cezası ödemeleri kararlaştırılmıştır (GŞS, 74 [MF 1787]: 103-104). Boyacı esnafı aralarındaki anlaşmazlığa, bu kez Rakka valilerini ve kendilerinin hemen yanı başındaki yöneticileri olan sancak yöneticisini hakem tayin etmişler.

Ayntab'daki boyacılar içinde tüccar ve terzi bezi boyayan esnaf sayıca az olmalarına rağmen, çoğunluğu teşkil eden Türkmen ve Kürt ipi boyayan esnafa göre daha varlıklı kesimi teşkil etmektedir. Bunun başta gelen nedenleri arasında, şehirde çivit boyama işinin bu esnafın tekelinde olması gösterilebilir. Çivit boyası elde edilen bitki, Hint ve Yemen gibi sıcak bölgelerde yetişmekte ve onunla koyu mavi renkli boyama yapılmaktadır. Çivit boya, boyaların en kalitelisi ve boyacılar arasında da en makbul olanıdır. Bu boya Osmanlı ülkesine ithal yolu ile getirilmektedir (Kütükoğlu 1994: 634; Canatar 1998 : 92; Koç 2006: 154-155). Ayntab'a getirilen çividin bir kısmı Marsilya'ya bez götüren tüccarlardan anlaşma yolu ile temin edilirken, diğer taraftan Halep gibi ticari hayatın canlı olduğu bir şehre yakın olma, çividi elde etme bakımından şehre büyük avantaj sağlamıştır.

1741 yılında, Ayntab şehrinde çivit boyama işiyle uğraşan 15 boyahane ve bunların dışında, elvan da denilen renkli kumaş boyama işi yapan 53 boyahane bulunmaktadır. Elvan boyama işiyle uğraşan esnaf, sayı olarak diğerlerine göre daha fazla olmasına rağmen, malî durumları ve iş hacimleri düşük, genelde yerel ihtiyaca ve iç pazara yönelik çalışmaktadır. İç pazara yönelik dokuma ve boyama işine bir örnek, Ayntab'a Ankara'nın İstanos (Zir=Yenikent) Köyü'nden gelip Yuri veledi Budak'ın evinde misafir iken ölen Karagöz veledi-Toros adındaki Ermeni tüccarın terekesi arasında çıkan malları gösterebiliriz. Ayntab'a ticaret için gelen tüccarlardan sadece biri olan Ankaralı Karagöz zimmînin terekesi arasında 190 guruş değerinde 400 adet boyalı donluk bez ile 148 guruş değerinde bir beygir, çakmaklı tüfek, kılıç ve hırdavat bulunmaktadır. Karagöz'ün ayrıca, İsmail adındaki boyacıya 450 donluk bezi boyanmak için verdiği de sicil kaydında yer almaktadır. Karagöz'ün ölümü ile ortaya çıkan bu bilgi, Ayntab'dan aldığı ham donluk bezleri yine burada boyatıp iç pazara süren bir tüccar grubunun varlığını ortaya koymaktadır (GŞS, 56 [MF 1768]: 102,111; Çınar 2000: 363-364).

25 I. Mahmud'un Halep ve Ayntab'a gönderdiği emr-i şerif 13 Cemâziyevvel 1144/7 Kasım 1731 tarihlidir. Emr-i şerif için bkz. EK-2.

Ayntab'daki boyacı esnafı, vakfa ödeyecekleri iltizam bedeli konusunda zaman zaman kendi aralarında anlaşmalar yapmışlardır. Bunlardan biri de 5 Temmuz 1741'de gerçekleşmiştir.²⁶ O zamana kadar pek de alışık olunmayan bir durum mahkemeye intikal etmiş ve vakfa ödenen iltizam bedelini şehirdeki boyacılardan sadece bir kısmının, toptan ödemeyi taahhüt etmeleri ile sonuçlanmıştır (*GŞS, 96 [MF 1809]: 165*). Bu tarihte, aralarında Ahî Baba Seyyid Mehmed Çelebi'nin de bulunduğu 9'u Müslüman, 6'sı gayrimüslim 15 boyahane sahibi mahkemeye gelerek, Hüsrev Paşa Vakfı'nın akârı olan 3 vakıf boyahane aslında çivit boyama işi yapıldığını, şimdilerde ise bu işi sadece kendilerinin yaptıklarını ifade etmişler. Çivit boyama işiyle uğraşan bu esnaf, eskiden gelen vakfın gedik ve inhisar hakkının, yaptıkları iş dolayısıyla şimdilerde üzerlerine geçtiği vurgusunu yaparak, bir bakıma kendilerini imtiyazlı konuma yükseltmişler. Ayrıca şehirdeki çeşitli renklerde boyama işi yapan diğer esnafın, sonradan ihdâs olunan yani ortaya çıkan boyacılar olduklarını ifade ederek, bir bakıma onları şikayet edip ötekileştirmişler. Arkasından da kendi ayrıcalıklarını bir bakıma öne çıkararak, Hüsrev Paşa Vakfı adına Defterhâne'de kayıtlı 72.720 akça boyahane geliri karşılığında, yılda 607 guruş iltizam bedeli ödemeyi taahhüt etmişler.

Boyacıların birbirlerine kefil olarak ödemeyi kabul ettikleri bu meblağ, 18. yüzyılın başlarından itibaren vakfa ödenen iltizam bedelinin yaklaşık iki katıdır. Bunun, 120 akçanın 1 guruşa tekabül etmesi ve 72.720 akçanın da bu hesap üzerinden 607 guruş ($607 \times 120 = 72840$ akça) olarak hesaplanmasının sonucunda ortaya çıktığını söyleyebiliriz. 1740'larda gram olarak akçanın gümüş içeriği yüzyılın başlarına göre fazla değişmemiş; sadece 0,13'ten 0,12'ye gerilemiştir (Pamuk 2000: 69-71). Bu durumda ($72840 \times 0,12$) vakfa ödenen guruş içindeki gümüş miktarı, 8740,8 gram ile 16. yüzyılın son çeyreğindeki miktardan yaklaşık beş kat daha düşüktür. Bu miktar, 18. yüzyılın başlarında ödenen yıllık 300 guruşa göre de yaklaşık beş kat fazladır. Bu durumda Hüsrev Paşa Vakfı'nın 1740'larda boyahanelerden elde ettiği gelir, 16. yüzyılın sonlarına göre yaklaşık beş kat azalırken, 18. yüzyılın başlarındaki düzenlemeye göre de yaklaşık beş kat artmıştır. Böylece 16. yüzyılın ikinci yarısına yapılan atıflarla sabit bir ödemeye dönüşen vak-

fın boyahane geliri, dönemin şartları çerçevesinde yeni bir biçim almış; bir bakıma geçmişteki zararın kısmen de olsa telafisini mümkün kılacak bir düzeye çekilmiştir.

Çivit boyama işiyle uğraşan esnafın, yukarıda bahsedilen davranışını elbette iyi niyetli bir girişim olarak değerlendirmek mümkün. Ancak burada, akla bazı sorular gelmektedir. Acaba çivit boyacıları, kendilerini sık sık fermanlara konu olan "muhtes" yani sonradan açılan boyahanelerin yıkılması tehdidinden kurtarmak ve onlardan ayrı oldukları vurgusunu yapmak için mi böyle bir yönteme başvurdular? Eğer böyle bir niyet söz konusu ise bu durumda kendileri vakıf boyahanelerin yaptığı işi yapan ve onun zararını telafi eden konuma yükseltip işin içinden sıyrılacaklar ve kazançlarını devam ettireceklerdi. Yine de eldeki verilere bakarak, bu konuda kesin hükümler vermek oldukça zor gözüküyor. Ancak, boyacıların sonraki günlerdeki yeni tartışmaları ve davalarının halli için mahkemeye müracaatları, şehirde suların pek durulmadığını ortaya koymaktadır.

Çivit boyama işiyle uğraşan esnafın, bütün boyacılar adına taahhüt ettiği vakıf malı ödeme anlaşması, ancak dokuz ay sürmüş, 5 Nisan 1742 tarihinde yine mahkemede, boyacıların kendi aralarında yeni bir anlaşmaya vardıkları görülmektedir (*GŞS, 97 [MF 1810]: 86-87*). Ayntab'da tüccar bezi ve çivit boyama işi yapan boyacıların esnaf şeyhleri Şeyh el-Hac İsmail bin İsmail ve Ahî Baba Seyyid Mehmed Çelebi bin Seyyid Ömer'in de aralarında olduğu 15 boyacı ile külteci (desteci) esnafı olarak da adlandırılan elvan bezi boyayan 4'ü Müslüman 4'ü de zimmî 8 boyacı mahkemeye müracaat ederek Hüsrev Paşa Vakfı'na ödemeyi taahhüt ettikleri iltizam bedeli konusundaki yeni düzenlemeyi kayıt altına aldırılmışlar.²⁷ Daha önce bütün iltizam bedelini ödemeyi taahhüt eden esnafa ilaveten, bu kez sayıları 53'ü bulan elvan bezi boyayan esnaf da ortak edilmiş; buna karşılık elvan bezi boyayan esnafın da çivit boyama işi yapmasına izin verilmiştir. Böylece boyacılıkta önemli bir iş hacmine

27 "..... bezirgân bezi sabğ idenlerden on beş nefer kimesne sâkin oldukları dükkânlarında bezirgân bezi sabğ idüb vakf-ı mezbûra hâsıl kayd olunanın nisfını virmek üzere ve sâlifü'z-zikr külteci tâifelerinden olub elvân bezi sabğ iden boyacılar dahi elvân bezi ile çivid dahi sabğ eyleyüb vakf-ı mezbûra âid olan meblağ-ı mezbûrun nisf-ı âherini virmek üzere her birimiz deruhde ve iltizâm eyledik....." Anlaşma, 29 Muharrem 1155/5 Nisan 1742 tarihinde kayıt altına alınmıştır (*GŞS, 97 [MF 1810]:86-87*).

26 Ayntab Mahkemesi'ndeki bu anlaşma 20 Rebiülâhir 1154 tarihlidir. Anlaşma metni için bkz EK-3.

sahip olan çivit boyama işi, tek bir grubun imtiyazı olmaktan çıkarılmış, şehirdeki bütün boyacıların faaliyetine açık hale getirilmiştir. Bu da iltizam belini her iki kesimin ortak ödemesi şartı ile gerçekleştirmiştir. Diğer taraftan bu ortaklığa giren elvan bezi boyayan esnaf da şehrin ekonomik yapısı içindeki meşruyetini yeniden kazanmıştır.

Ayntab'ın şehir merkezindeki boyahane sayısı 18. yüzyılın başlarında 61 iken, 1730'larda 10'u tüccar bezi, diğerleri de elvan (renkli) bez boyayan olmak üzere toplam 63'e, 1740'larda da tüccar bezi boyayanların sayısı 15'e çıkarken, diğerlerinin sayısı 53'te kalmıştır. 18. yüzyılın ortalarına doğru şehirdeki toplam boyacı sayısı 68 civarındadır. Boyahane sayılarında görülen düzenli artışta, Ayntab'da imâl edilen bezlerin Halep pazarında önemli bir yere sahip olmasının elbette büyük payı vardır. Yukarıda da bahsedildiği gibi Fukasawa'nın, bölgeden Marsilya pazarına ihraç edilen kumaşlar üzerine Fransız'ın Halep Konsolosluğu istatistiklerine dayanarak yaptığı araştırmada, Akdeniz'deki nisbî sükunet ve barış dönemlerinde Ayntab menşeli bezlerin Halep'ten Marsilya'ya ihracında büyük artış görülmektedir. Bilhassa 1728-1757 yılları arasında % 85; 1757-1777 yılları arasında da % 14 olmak üzere yaklaşık 50 yıllık dönemde % 100'e yakın artış yaşanmıştır. 1768-1777 yılları arasında ihraç edilen Ayntab imali bez zirve noktasına ulaşmıştır. 1778-1786 yılları arasında Marsilya'ya Halep'ten giden bezlerde azalma görülmeye başlanmış, bunun da Ayntab bezine yansımaları 1777 yılına göre, yaklaşık % 50 ihracat düşmesi şeklinde gerçekleşmiştir (Fukasawa 1987: 46, 123).

18. yüzyılda Ayntab'da, gerek boyama gerekse dokuma sanayiinde yaşanan gelişme, 19. yüzyılda yerini kısmen durağanlığa ve yüzyılın sonlarından itibaren de gerilemeye bırakmıştır. Fransız seyyah Vital Cuinet, 19. yüzyılın sonlarında Antep'te 3.815 pamuklu dokuma tezgahı ve 70 boyahane bulunduğunu (Cuinet 1892: 191); yine aynı dönemin bir başka kaynağı Şemseddin Sâmî de bez ve alaca tezgahının sayısının 2.215 ve boyahane sayısının da 45 olduğunu belirtmiştir (Şemseddin Sâmî 1314: 3232). Her iki kaynağın verdiği bilgiler arasında farklılık olsa da burada öne çıkan nokta boyahane sayısının yaklaşık 150 yıl öncesine göre ya aynı kaldığı ya da azaldığı yönündedir. Donald Quataert çeşitli arşiv verilerine dayanarak Ayntab (Antep)'daki tezgah sayısının 1889 ve 1893'te 2.500; 1904'te 5.500; 1907'de de 3.726 olduğunu

aktarmıştır. Quataert ayrıca, Ayntab'ın XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren uluslararası ihracatının sona erdiğini, ama tekstil sektöründeki önemini kaybetmediğini, bilakis Osmanlı iç pazarına yöneldiğini belirtmiştir (Quataert 1999: 137, 187).

20. yüzyılın başlarında Halep ve Şam vilayetleri ile birlikte Ayntab (Antep) şehri, bölgenin yerel sanayi merkezlerinden biri olmuştur. 1900'lü yıllardaki yaklaşık 5.000 tezgah sayısı ile dokumacılık sanayini icrâ eden boyacılar, tarakçılar gibi özel meslek gruplarının dışında usta, kalfa olarak kadın-erkek 7-8 bin nüfus bu alanda çalışmakta ve yılda bedelli 2-3 yüz bin Türk altını tutan 2 milyon kilogram mal üretmekteydi. 1913 yılına kadar bölgenin en önemli merkezi Halep ile Ayntab arasında dokuma sanayi ve boyama işinde iyi bir rekabet ortamı doğmuştur. Araya giren I. Dünya Savaşı ile birlikte tezgah sayısı 1.000'lere kadar düşmüş; 1933'ten itibaren de Antep (Gaziantep=Ayntab)'te tekstil sanayii yeniden canlanma dönemine girmiştir (İmer 2001: 7).

Sonuç

Osmanlı döneminin Ayntab'ı, günümüzün Gaziantep'inde tekstil sanayii ve onun en önemli iş kollarından biri olan boyahanelerin varlığı ve faaliyetleri, ulaşılabilen kaynaklara göre en geç 16. yüzyılın ortalarına kadar gitmektedir. Halep'te Hüsrev Paşa'nın yaptırdığı cami, medrese ve imaretin merkez olduğu külliye için kurulan vakıfların akarâtı arasında yer alan Ayntab şehrindeki 3 boyahane ve bunlar etrafında yaşanan tartışmalar, bilhassa 18. yüzyıl Ayntab'ına damga vurmuştur. İlk başlarda, Ayntab şehrindeki 3 boyahane -ki bunlar o dönemde şehirdeki boyahanelerin tamamıdır-, Hüsrev Paşa Vakfı'nın akârıdır ve bunlar üzerinden sonraki yıllarda, şehirdeki boyama işi bu vakfın tasarrufuna geçmiştir. 18. yüzyıla gelindiğinde, Ayntab şehrinde dokuma sanayiinde yaşanan gelişmelerin bir sonucu olarak, şehirdeki boyahane sayısı, belki bu iş kolunun yetersiz kalması, belki de yüksek kâr elde etmek isteyen müteşebbislerin gayretiyle yeni boyahanelerin açılmasıyla farklı bir boyuta ulaşmıştır. Dönemin kaynaklarında sonradan açılan bu boyahaneler "muhtes" olarak tanımlanmıştır. Sonuç itibarıyla bu dönemde şehirde iki tür boyahane ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki Hüsrev Paşa'nın vakıf boyahaneleri, diğeri de özel müteşebbislerin kendi mülkü olan muhtes boyahaneler. Biraz da piyasanın zorlamasıyla açılan bu yeni

boyahaneler, haliyle Hüsrev Paşa'nın vakfı olan boyahaneleri ya battal hale getirmiş ya da kazanç elde edemez duruma düşürmüştür. Tartışma işte tam da bu noktada ortaya çıkmış, vakıf mala gelen zararın telafisi mütevelliler tarafından hem yerel mahkemeye hem de merkeze İstanbul'a taşınmıştır. Bu arada XVI. yüzyılın son çeyreğinde şehirdeki boyahane sayısı 3 iken, 18. yüzyılın ortalarında bu sayı 68'e kadar çıkmış ve tartışmanın tarafları sosyal ve ekonomik olarak daha geniş bir zemine yayılmıştır. Bu dönemde Hüsrev Paşa Vakfı'nın mütevellileri ile mülk boyahane sahipleri arasında yaşanan tartışmalar, anlaşmalar ve taahhütler zaman zaman dingin, zaman zaman da hararetli tartışmaların gölgesi altında bölgedeki kadılar, valiler ve mutasarrıflar ile İstanbul arasında cereyan edip gitmiştir. Bu arada vakıf boyahane-mülk boyahane tartışmaları, yerel mahkemede bir takım pratik uygulamalarla çözüme kavuşturulmuş, ancak bunlar da kısa ömürlü olmuştur. Ayntab'da yaşanan bütün bu tartışmaları, vakıf – sanayi ilişkisine ve iç içeliğine, belki de onun ötesinde toplumun iç dinamiklerine bağlamak herhalde yerinde olacaktır.

Tarihî seyri içinde devamlı bir gelişme içinde olan Ayntab şehrindeki dokuma sanayii ve ona bağlı iş kolları, bilhassa 18. yüzyılda en parlak devrini yaşamıştır. Avrupa'da sanayi alanında meydana gelen gelişmelerin etkisi ile diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Ayntab (Antep)'daki yerli sanayi iş kolları da olumsuz yönde etkilenmiştir. Bundan dokuma sanayii ve onun yan kolları, başta boyama sanayii olmak üzere nasibini almıştır. Ancak, Ayntab'daki dokuma ve boyama sanayii varlığını ve faaliyetini en zor dönemler olan Kurtuluş Savaşı yıllarında bile sürdürmüştür. Cumhuriyet dönemi ile birlikte ticaret ve sanayi alanlarında yeniden canlanmaya başlayan Osmanlı'nın Ayntab'ı, günümüzün Gaziantep'i, geçmişten gelen mirasını, günümüze taşımakta büyük hüner ve ustalık göstermiştir. Böylece bölgenin ve Türkiye'nin önde gelen sanayi merkezlerinden biri haline gelmiştir. Günümüz Gaziantep'inde görülen ticarî ve sınaî alanlardaki gelişme tesadüfî değil, bilakis tarihî birikiminin sonucudur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Vakfiye Defteri [VD] 583.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi

Haleb Evkâf, 556 [992/1584 yılına ait].

Şer'îye Sicilleri (Milli Kütüphane ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

Gaziantep Şer'îye Sicili (GSŞ): 53 [MF 1765]; 56 [MF 1769]; 57 [MF 1769]; 61 [MF 1773]; 65 [MF 1777]; 74 [MF 1787]; 93 [MF 1806]; 96 [MF 1809]; 97 [MF 1810]; 101 [MF 1814].

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akgündüz, Ahmet (1996). "Gedik", *DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, XIII, İstanbul. s. 541-543.

Akgündüz, Ahmet (1998), *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, TTK Yay., Ankara.

Bacoué-Grammont, Jean-Louis (1980). "Divane Hüsrev Paşa'nın Sû-i İstimâllerine Dair Bir Rapor", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920) - Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri*, ed. Osman Okyar – Halil İnalçık, Ankara, s. 75-93.

Canatar, Mehmet (1998), "Osmanlılarda Bitkisel Boya Sanayii ve Boyahâneler Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları - The Journal of Ottoman Studies*, XVIII, İstanbul, s. 89-104.

Cuinet, Vital (1892), *La Turquie D'Asie Géographie Administrative*, II, Paris.

Çınar, Hüseyin (2000), *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Ergenç, Özer (1978). "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", *I. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri (Ankara, 11-13 Temmuz 1977)*, Ankara, 1978, s. 103-109.

Ergenç, Özer (2006). *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Ankara, TTK Yay.

Eyice, Semavi (1999), "Hüsreviyye Camii", *DİA*, XIX, İstanbul. s. 57-58.

Fukasawa, Katsumi (1987), *Toilerie Et Commerce Du Levant, d'Alep à Marseille*, Paris.

İmer, Zahide (2001), *Gaziantep Yöresinde Üretilen Kutnu, Alaca ve Meydaniye Kumaşlarının Bazı Teknolojik Özellikleri*, Ankara.

Kamil el-Bâlî el-Halebî el-Gazzî (1991), *Kitabu Nehri'z-Zeheb fî Târîhi Haleb*, Te'lif: Şevki Şa's - Mahmud Fahurî, c. II, Dârü'l-Kalem, Dımaşk.

Koç, Ümit (2006), *XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Sanayi*, Ankara.

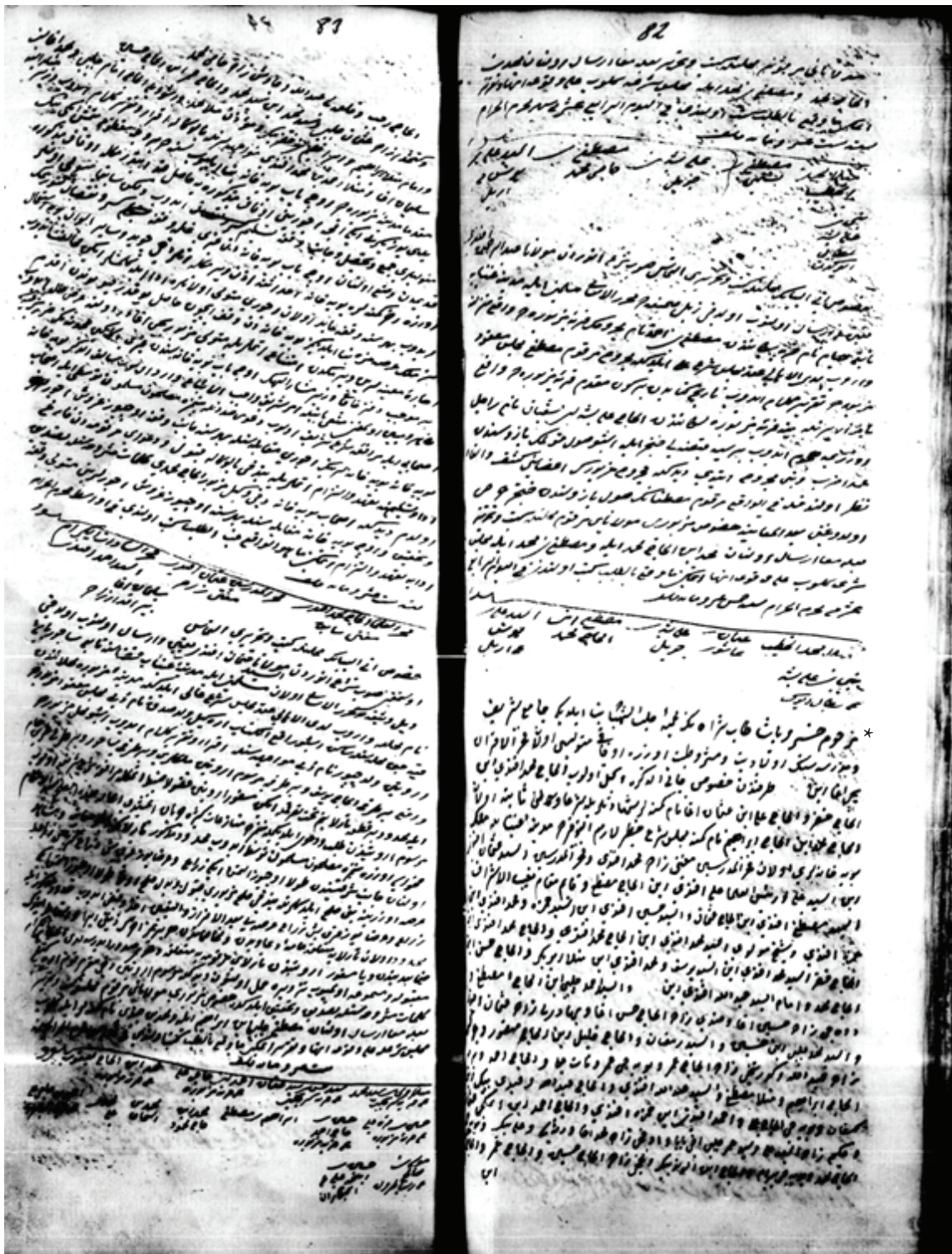
Kuran, Aptullah (1988), "Mimar Sinan'ın Camileri", *Mimarbaşı Koca Sinan –Yaşadığı Çağ ve Eserleri-1* editör: Sadi Bayram, Vakıflar Genel Müd.-Türkiye Vakıflar Bankası Genel Müd. Yay., İstanbul. s.175-214.

Kütükoğlu, Mübahat (1994), "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul. s. 513-650.

Masters, Bruce (1988), *The Origins of Western Economic Dominance in the Middle East, Mercantilism and the Islamic Economy in Aleppo, 1600-1750*, New York.

Masters, Bruce (1997), "Halep (Osmanlılar Dönemi)", *DİA*, XV, İstanbul. s. 244-247.

- Mehmed Süreyya (1311), *Sicill-i Osmanî*, II, Matbaa-i Amire, İstanbul.
- Özcan, Abdülkadir (1999), “Hüsrev Paşa, Deli”, *DİA*, XIX, İstanbul. s. 40-41.
- Özdeğer, Hüseyin (1988), *Onaltıncı Asırda Ayıntab Livâsı*, I, İstanbul.
- Öztürk, Nazif (1983), *Menşe’i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara.
- Pamuk, Şevket (1999), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, İstanbul.
- Pamuk, Şevket (2000), *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler, 1469-1998*, Ankara.
- Quataert, Donald (1999), *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, çev. Tansel Güney, İstanbul.
- Raymond, André (1994), “Osmanlı Fetihleri ve Arap Şehirleri”, çev. Kemal Kahraman, *İktisat ve Din*, haz. Mustafa Özel, İstanbul.
- Raymond, André (1995), *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, çev. Ali Berktaş, İstanbul.
- Sauvaget, Jean (1941), *Alep: Essai sur le développement d’une grande ville syrienne, des origines aumilieu du XIXe siècle*. Haut Commissariat de l’État Français en Syrie et au Liban, Service des Antiquités, Bibliothèque archéologique et historique, vol. XXXVI. 2vols. (Vol. I, text; Vol. II, plates). Paris: P. Geuthner.
- Sauvaget, Jean (1969), “Halab”, *EP² (The Encyclopaedia of Islam [New Edition])*, III, s.85-90.
- Sauvaget, Jean (1987), “Haleb”, *İA (MEB)*, V/1, s.117-122.
- Suraiya Faroqhi (1994), *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul.
- Süleyman Sûdî (1996), *Osmanlı Vergi Düzeni/ Defter-i Muktesid*, Haz. Mehmet Ali Ünal, Isparta.
- Şemseddin Sâmî (1314), *Kâmûsü’l-A’lâm*, V, İstanbul.
- Watenpaugh, Heghnar Zeitlian (2004), *The Image of an Ottoman City- Imperial Architecture and Urban Experience in Aleppo in the 16th and 17th Centuries*, Brill, Leiden-Boston. 532693442

EK- 1:

Mülk Boyahane Sahipleri ile Hüsrev Paşa Vakfı Mütevellisi Arasında Ayntab Mahkemesi'nde Yapılan Antlaşma (GŞS, 53 [MF 1765]: 82-83).

f

دست مکرر مشرف نظام العالم مدبر من الجهر بالفكر ان قب متمم هم الانام بالرائع الصاب
 مرهين بالاروة والاقتبال شيد ان ان الساجد والاجلال المنفوقك بصنوف عواطف
 الملك الاعلا حلب وانيسى وزيرم ^{ياست اد ام اللوات اجلا واقصى قض}
 المسلمين اولدوات المرحمين معدة الفضل واليقين رافع اعلام الشريعة والدين وارث
 علوم الانبياء والمرسلين المختص بزبد عن بيت الملك المعين مولانا حلب قاضي
 زيدت فضا تدوقدوة القواب المشرعين عينتا بده نائب السبع اولد مولانا
 زيد علمه توقيع رفيع مهاجر زواصل اولمق معلوم اولد حلب قاضي مولانا حسن
 زيدت فضا تدوقدوة القواب ثلث حيدر بنا ايلدو كى جامع شريف اولد قاض
 متوليسى اولد قدوة الامائل والاقران يحيى زيد قدوة مقدماد يواضها يواضه عرض كوز
 متوقى خسرويات ثلث حيدر بنا ايلدو كى جامع شريف ومدرسة عينتا بده واقف اوج
 بويدخان كوز دفترخانه عاصره يمتس ايكى بيت يريو زيكيرى اقبه يازوسى تمام واقف حاصل
 قيدا ونوب واجه باب بويدخان كوز زيامر بويدخان احداث اولمقا يحيى خطه هياون
 سوكتمتوز نصادر اولمكيكن حال عينتا بده القنى اوج باب بويدخان احداث
 واقفت بويدخان كرى محط اولمقله بوندا اقدم محدث اولد بويدخان كوز مشرف
 ايج نصادر اولد ام شريف محطه ابراز اولد قدوة بويدخان كوز نفعى وقف حاصل حيدر
 مالى بينلر نفع توزيع وجمع وند بنده ادا ايدرنه بويدخان كوز ايتكرد بده حاج سزاد ايدوب
 حده خلافتها ام شريف الوب اوج نند زب و مال وقفى وير موب بالكلية وقف اوج
 خراب اولمقا لازم كل كوز دفترخانه عامه م قيدونته موصيه نوسر يمتس ايكى بيت يريو
 يكرى اقبه مال وقفى بيز محدث اولد القنى اوج باب بويدخان كوز اسلطان وقيدونته
 اولد اوج باب بويدخان كوز اسكنا ايجو يريو م نفع سندنه تمام جمع وتحصيل وقيدونته
 اكيو بركت با بنده ام شريف جاب ايلدو كوز اجلده نخرينه عامه م محقق اولد دفترخانه
 عامه قبود انه مراجعت اولد قدوة نفس عينتا بده اوج باب بويدخان كوز نفع
 و يمتس ايكى بيت يريو زيكيرى اقبه يازوسى اولد متوقى خسرويات ثلث حيدر واقف
 بنا ايلدو كى جامع شريف ومدرسة منغلر كوز وقفى اولد ينجى باس حاسبه دفتر لرنه
 نظرد اولد قدوة محدث اولد بويدخان كوز وقف بويدخان كوز ايتكرد بده نفع او علم
 احداث اولد بويدخان كوز متوقى ايجو نفع مقدماد يواضها يواضه مالى طر قودرنه
 اوازم يقيم وير يلكى دركن رود و مشروم اوزن مقدماد يويجى م نفع سندنه
 متعهد اولد قلمر اوزن وقف حاصل قيدا و ن نفع اوزن ايتكرد بده ايكى بيت يريو زيكيرى
 اقبه مال وقفى بيز محدث اولد القنى اوج باب وقيدونته اولد اوج باب
 بويدخان كوز اسكنا ايجو يريو م نفع سندنه تمام جمع وتحصيل وقف اوج
 طرفته تسليم ايتريو بوقف ايف محموله كوز نقصان ترتيب ايتريو
 وبويجى م نفع سندنه شى يندن المقلدى امر اعتبار اولمقبوب و بود قدونته
 مال وقفى اوج مقلد ايدر لر ايه محدث اولد بويدخان كوز منع اولمقا ايجو
 بيت يريو زيكيرى اقبه يازوسى حارس بق عم سلسله احداثه زمانه
 ام شريف وير يلكى دركنا اولمقلد ايدو مقدماد يويجى اوج نفع خلافته فرما م نفع
 تجدد اولمقا امر اولمقا بمرور دمكى بويابه مقدماد و حاله نصادر اولد اسكنا
 ام شريف عاليت ملك مضمون نفع ايله عامل اولوب خلافته رضا و جوان
 كوسته ميسر كوز يلكه سنى علامت شريف اعتماد قلده سن تحريمه اقبه
 الن كوز عشره جادى الاوك سندنه اربع واربعين وماز والف
 محم
 مصلطه
 الحور

بويدخان كوز دفترخانه عامه م قيدونته موصيه نوسر يمتس ايكى بيت يريو زيكيرى اقبه يازوسى تمام واقف حاصل

EK-2:

Sultan I. Mahmud'un, Boyacıların Hüsrev Paşa Vakfı'na Sorumluluklarını Hatırlatan Emri-şerif (GŞS, 96 [MF 1809]:187)

مدینه عنینت بده واقع صباغ حرقق ایله سینه زینت محمد بن الحاج احمد و آخی بابا
 السید محمد طلیبی ابن السید محمد الحاج اسمعیل ابن اسمعیل و الحاج احمد بن
 عبد الله و صفی بن عبد الله و الحاج عبد المطلب ابن سلیمان و اوردی محمد بن محمد بن
 الحاج محمد و الحاج مصطفی ابن محمد و اوسته محمد ابن جمعه و ذوقی قریب شیخ باوردی
 و بادو کانه اوغلو قره بیست و دو کجه جی اوغلو یاغوب و دوانص اوغلو و اوردی
 قره زاده قره بیست و سلاخ اوغلو اوردی نام کتله جلیسی از خطه لازم الق قریب
 حلب اکثر بیاد واقع و جوی خسرو بیات بنا ایله یکی جامع کریف و مدرسه
 شیخک حلالا با فعل من لیبسی اولان قزاقا مال و الاقران جیحی اغا طوقند
 ذمیر آقا اقراری تصدیقه وکیل نر عیسی اولان بر ارضه حقه الکیاب قزاقا
 تخته زاده محمد اغا ابن عمر اغا محضه من جهوری بالطبع الصاف اقران او قریب
 کلام ایدوب اصل عنینت بده واقع جود صیغ ایدوب حاج بابا بوردی خاندان
 مدینه خاندان عامر ۱۲ بیتش ایکی بیگ بریسی زنگری قهره یازوسکی لاف اکثر جامع
 شریف و مدرسه شیخک و قفنه حاصل قید اولان کتله حشر اولان بوردی خاندان
 اولوق بیله قره زاده عالی ریاستن لاجواب و قفنه عاید اولان بلوغ تحصیله اساس
 اولوق جیحی زب لاف الذکر اوردی بیست ادم مدینه زبور ۱۲ حلب تدریسی
 قرینه بر باب شیخ محمد جلیبی دکانه و صباغی بازارنه الحاج عثمان اغا کتله بر باب
 دکانه و ایدوب علی خان قرینه قزاقا مال و الاقران السید جمال اغا کتله بر باب دکانه
 و قفنه کوز بازارنه ینه موی ایله السید جمال اغا کتله بر باب دکانه و قفنه کتله
 قزاقا کتله زاده محمد کتله اغا کتله بر باب دکانه و حاجی ناصر جامع شریف جیحی
 واقع موی ایله محمد اغا کتله دکانه و دیاغ خان قرینه آخی بیاب کتله اولوق
 موی ایله محمد اغا کتله بر باب دکانه و علی حجاز کتله بریسی قرینه دو کتله زاده
 بر باب دکانه و کوجک بازار الحاج عثمان اغا کتله بر باب دکانه و عرصه واقع
 قزاقا العلماء الفقام حلالا منق اخذتیک بر باب دکانه و کتله قرینه واقع کتله
 مولوی سید محمد افندیک بر باب دکانه و عرصه ۱۲ واقع بوردی جیحی
 محمد کتله اولوق بر باب دکانه و قفنه خان قرینه السید حقیق کتله
 بر باب دکانه و ایلی قوی خان قرینه باقه بیست اوغلو الحاج حسین کتله عنینت
 اوغلو کتله اولوق دکانه و عرصه واقع قزاقا سس دکانه جمعاً ایلی
 بوردی خاندان جود صیغ ایدوب حشر اولان دکانه الوان صیغ اولوق
 جود صیغ اولوق و سوسی و قفنه عاید اولان کتله زکریا کتله بوردی
 باب بوردی خاندان جود صیغ ایدوب بیست ادم و در ملک اوزن و جود صیغ اولوق
 الوان زکی صیغ ایدوب بوردی جود صیغ ایدوب قطعاً مال بری الفاضل اوزن جود بوردی
 و الترام ایدوب و جود بوردی اقران دنمنه لازم کلان مال و قفنه طوقند بازار و القبول
 لغیر مال اولوق قریب کتله زاده و استحقاقا کتله کتله حجت کتله ایدوب
 اولوق بوردی کتله غیب السید بق الشریفی واقع بالطلب کتله اولوق
 کتله العشرین قره بیست لایحه سینه ایدوب و حجاز و عاصره و ان
 حیدر علی

قزاقا محمد اغا
 سوسی زاده مدره
 اغا حلالا
 عرب اوغلو الحاج
 توبلغی

حلالا زاده محمد افندی ۱۲ ادرسی
 عثمان اغا
 حسی زاده عثمان
 جلیبی

علامه کتله زاده
 الحاج عبد الصمد طلیبی بوردی جیحی زاده
 جود صیغ

EK-3:

Çivit Boyama İşİ Yapan Esnafın Vakfın Maktû İltizâm Bedelini Kendilerinin Ödeyeceklerine Dair Taahhütleri (GSS, 96 [MF 1809]: 165).

EK- 1:**Mülk Boyahane Sahipleri ile Hüsrev Paşa Vakfı Mütevellisi'nin Aralarındaki Anlaşmazlıkla İlgili Ayntab Mahkemesi'nden Hüccet-i Şer'iyeye Talebi**

Merhûm Hüsrev Paşa tâbe serâhûnun Halebü's-Şehbâ'da binâ eylediği câmi'-i şerîf ve medresenin ev-lâdiyet ve meşrûtiyet üzere evkâfî mütevellîsi olan fahrü'l-akrân Yahya Ağa ibn ..... tarafından husûs-ı câî'z-zikre vekîl olub el-Hâc Mehmed Efendi ibn el-Hâc Hızır ve el-Hâc Ali ibn Osman Ağa nâm kimesneler şehâdetleriyle şer'an ve mütevellî-i sâni olan el-Hâc Mehmed ibn el-Hâc İbrahim nâm kimesne meclis-i şer'-i hâtîr-i lâzîmü't-tevkîrde medîne-i Ayıntab'da mülk boyahâneleri olan fahrü'l-müderrişin Müftîzâde Mehmed Efendi ve fahrü'l-müderrişin es-Seyyid Osman Efendi ibn es-Seyyid Ali ve Reîsü'l-ulemâ Ali Efendi ibn el-Hâc Mustafa ve Kâimmakâm-ı Nakîbü'l-eşraf es-Seyyid Mustafa Efendi ibn el-Hâc Osman ve es-Seyyid Hüseyin Efendi ibn es-Seyyid Hamza ve Mehmed Efendi ibn Hamza ve Şeyh-i Mevlevî es-Seyyid Mehmed Efendi ibn el-Hâc Mehmed ve el-Hâc Mehmed Efendi ibn el-Hâc Hızır ve es-Seyyid Mehmed Efendi ibn Yusuf ve Mehmed Efendi ibn Molla Ebubekir ve el-Hâc Hasan ibn el-Hâc Mehmed ve İmâm es-Seyyid Abdullah Efendi ibn .... ve es-Seyyid Ahmed Çelebi ibn el-Hâc Mustafa ve Devecizâde Hüseyin Ağa ve Dadızâde el-Hâc Hasan Ağa ve Bahadırlızâde Osman Efendi ve es-Seyyid Mehmed Çelebi ibn Hüseyin ve es-Seyyid Ramazan ve el-Hâc Halil ibn el-Hâc Mansur ve Çerkeszâde Abdullah ve Körtencizâde el-Hâc Ömer ve Boyacı Ömer ve Tat Ali ve el-Hâc Ahmed ve Berber el-Hâc İbrahim ve Molla Mustafa ve es-Seyyid Abdullah Efendi ve el-Hâc Abdullah ve Abdi Bey ibn .... ve Boyacı el-Hâc Ali ve Ahmed Efendi ibn Hamza Efendi ve el-Hâc Ahmed ibn Ekmekci Osman ve Hakîmzâde es-Seyyid Ali ve Seyyid Ömer Çelebi Ahî Baba ve Okcizâde Mehmed Ağa verese ve Ali Bey ve Boyacı el-Hâc Mehmed ve Boyacı Bayram ve el-Hâc ....ibn Elvend (Alund) Bey ve Mihçizâde el-Hâc Hüseyin ve el-Hâc Ömer ve el-Hâc Hasan ibn Receb ve Kal'alı (Kaleli) Abdullah ve Çavuşzâde Hacı Mehmed ve Kethüdazâde Osman Çelebi ve Seyyid Mehmed ibn Seyyid Mehmed ve el-Hâc Ömer b. el-Hâc Hüseyin ve İmâm Molla İbrahim ve İbrahim bin Hızır Bey ve Müezzîn Molla Mehmed ve Rişvanlı el-Hâc İmâm Çelebi ve Mehmed Ağa bin Süleyman Ağa ve Molla Ahmed bin Mehmed Efendi muvâcehelerinde bi'l-vekâle takrîr-i kelâm idüb vezîr-i müşârûn-ileyhin mukaddemâ medîne-i mezbûrede üç bâb boyahâne binâ eyleyüb senede ber-vech-i maktû' yetmiş iki bin yedi yüz yirmi iki akça üçürünü evkâf-ı mezkûreye hâsıl kayd itdirmekle evkâf-ı mezkûre mütevellîleri cem' u tahsîl ve cânib-i vakfa teslim idüb ve lâkin sâbık mütevellî olanlar kadîmden vaz' olınan üç bâb boyahânedan gayrı galle-i vakfa kesr ü noksân getürmemek üzere âher kimesnelere boyahâne ihdâsına izin virmekle anlar dahi çivid ve sâyir elvân boya istî'mâl idüb be-her sene vakfa âid olan üçürü mütevellî olanlara edâ eyleyegelmişler iken muhâlefet idüb siz mülk arsamıza binâ eylediğimiz boyahânedan vakıf için hâsıl yokdur deyu bundan akdem icâre-i mu'ayyenelerin virmekden imtinâ' etmeleriyle mütevellî-i mezbûr Yahya Ağa Der-Devlet'e arzuhal idüb ber-mûceb-i Defter-i Hâkânî vezîr-i müşârûn-ileyhin üç bâb boyahânesinden gayrı dekâkîn-i muhdesenin zarâr-ı şer'iyyesi zâhir ve mübîn olmağın men'î bâbında emr-i şerîf-i vâcibü'l-ittibâ' vârid olub sâlifü'z-zikr boyahâne ashâbı ile mürâfa'a-i şer'-i şerif olub da'vâ sadedinde iken beynimize muslihûn-ı müslimûn tavassut idüb ashâb-ı boyahâne boyahânelerinin üçürü mukâbelesinde be-her sene cânib-i vakfa üç yüz guruş üçür edâ ve teslimine ta'ahhüd ve iltizâm itmeleriyle ben dahi bi'l-vekâle kabûl ve da'vâ-yı mezbûreden fâriğ oldum didikde ashâb-ı boyahâne dahi vekîl-i mezbûr el-Hâc Mehmed'i kelîmât-ı meşrûhasında tasdik ve tahkîk ve üç boyahâne mukâbelesinde be-her sene üç yüz guruş üçürlerin mütevellî-i vakfa edâya ta'ahhüd ve iltizâm itmeğın mâ-hüve'l-vâkî' gibbe't-taleb ketb olundu. Fî Evâsıtı Muharremi'l-Harâm li-sene sitte aşere ve miete ve elf (Evâsıtı Muharrem 1116 [15-25 Mayıs 1704]).

Şuhûdü'l-hâl

Fahrü'l-ulemâ el-Hâc Mehmed Efendi Müftî-i sâbık, Fahrü'l-müderrişin Osman Efendi Müftîzâde, Fahrü's-sâdât-ı kirâm es-Seyyid Ahmed Efendi, Süleyman Ağa Bayrakdârzâde.
GŞS, 53 [MF 1765]: 82-83

EK- 2:

Sultan I. Mahmud'un, Boyacıların Hüsrev Paşa Vakfı'na Sorumluluklarını Hatırlatan Emr-i Şerîfi

Düstûr-ı mükerrem müşîr-i müfehham nizâmü'l-âlem müdebbirü umûri'l-cumhûri bi'l-fikri's-sâkib mütemmimü mehâmmi'l-enâm bi'r-re'yi's-sâkib mümeahhidü bünyânî'd-devleti ve'l-ikbâl müşeyyidü erkânî's-sa'âdeti ve'l-iclâl el-mahfûfu bi-sınûfi avatfî'l-meliki'l-a'lâ Haleb Valisi vezîrim ..... Paşa edâme Allâhü te'âlâ iclâlehü ve akzâ kuzâtî'l-müslimîn evlâ vülâtî'l-muvahhidîn ma'denü'l-fazli ve'l-yakîn râfî'u a'lâ-mi's-şerî'ati ve'd-dîn vârisü ulûmî'l-enbiyâi ve'l-mürselîn el-muhtassu bi-mezîdi inâyeti'l-meliki'l-mu'în Mevlânâ Haleb Kadısı ..... zîdet fezâilühü kıdvetü'n-nüvvâbi'l-müteşerri'în Ayntab'da nâibü's-şer' olan Mevlânâ ..... zîde ilmühü tevki'-i refi'-i hümayûn vâsil olıcak ma'lûm ola ki, Haleb Kâdısı Mevlânâ Hasan zîdet fezâilühü ile müteveffâ Hüsrev Paşa'nın Haleb'de binâ eylediği câmi'-i şerîf evkâfının mütevellîsi olan kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân Yahya zîde kadruhü mukaddemâ Dîvân-ı Hümayûn'uma arz gönderüb müteveffâ Hüsrev Paşa'nın Haleb'de binâ eylediği câmi'-i şerîf ve medresesinde Ayıntab'da vâki' üç bâb boyahânelerin Defterhâne-i Âmire'mde yetmiş iki bin yedi yüz yirmi akça yazısı tamâmen vakfa hâsil kayd olunub ve üç bâb boyahânelerden ziyâde boyahâne ihdâs olunmamak için hatt-ı hümayûn şevket-makrûn sâdir olmuşiken hâlâ Ayntab'da altmış üç bâb boyahâne ihdâs ve vâkîfın boyahâneleri mu'attal olmağla bundan akdem muhdes olan boyahâneler men' olunmak için sâdir olan emr-i şerîf mahallinde ibrâz olındıkda boyacı tâifesi vakfa hâsil kayd olunan malı beynlerinde tevzî' ve cem' ve sene be-sene edâ ideriz deyu der'uhde itmeleriyle bir kaç sene edâ idüb ba'dehü hilâf-ı inhâ emr-i şerîf alub üç seneden beru mâl-ı vakfı virme-yüb bi'l-külliyet vakf-ı şerîf harâb olunmak lâzım gelmekle Defterhâne-i Âmire'm kuyûdâtı mücibince senevî yetmiş iki bin yedi yüz yirmi akça mâl-ı vakfı be-her sene muhdes olan altmış üç bâb boyahânelerde işlenen ve kadîmden olan üç bâb boyahânelerde işlenen boyacı tâifesinden tamâmen cem' u tahsîl ve vakfa alıverilmek bâbında emr-i şerîf ricâ eyledikleri ecilden Hazîne-i Âmire'mde mahfûz olan Defterhâne-i Âmire'm kuyûdâtına mürâca'at olundukda nefsi-i Ayıntab'da üç bâb boyahâne dükkânlarının ve yetmiş iki bin yedi yüz yirmi akça yazısı olan müteveffâ Hüsrev Paşa'nın Haleb'de vâki' binâ eylediği câmi'-i şerîf ve medrese-i münîflerin vakfı olduğu başmuhasebe defterlerine nazar olındıkda muhdes olan boyahâneler vakfın boyahânelerinin ibtâlîne bâ'is olmalarıyla ihdâs olunan boyahânelerin men'i için mukaddemâ Dîvân-ı Hümayûn ve Mâliye taraflarından evâmîr-i şerîfim verildiği der-kenâr vech-i meşrûh üzere mukaddemâ boyacı tâifesinin ta'ahhüd oldukları üzere vakfa hâsil kayd olunan yetmiş iki bin yedi yüz yirmi akça mâl-ı vakfı be-her sene muhdes olan altmış üç bâb ve kadîmden olan üç bâb boyahânelerinde işlenen boyacı tâifesinden tamâmen cem' u tahsîl ve vakf-ı şerîf tarafına teslîm itdirilüb vakf-ı şerîf mahsûlüne kesr ve noksân terettüb itdirilmeyüb ve boyacı tâifesinin şikâyetinden aldıkları emre i'tibâr olunmayub ve def'a dahi mâl-ı vakfı edâda te'allül iderler ise muhdes olan boyahâneleri men' olunmak için bin yüz yirmi altı senesinde Hüdâvendigâr-ı sâbık ammim Sultan Ahmed Hân zamânında emr-i şerîf verildiği der-kenâr olunmağla imdi mukaddemâ verilen emr-i şerîfin hilâfına fermânı yoğise tecdîd olunmak emrim olmuşdur. Buyurdum ki, bu bâbda mukaddemâ ve hâlen sâdir olan işbu emr-i şerîf-i âlîşânımın mazmûn-ı münîfiyle âmil olub hilâfına rızâ ve cevâz göstermeyesin şöyle bilesin alâmet-i şerîfe i'timâd kılasın. Tahriren fî'l-yemi's-sâlisî aşer Cemâziye'l-evvel sene erba'a ve erbâ'în ve miete ve elf (13 Cemâziyelevvel 1144/7 Kasım 1731)

Be-makâm-ı Kostantiniyye el-Mahrûsa GŞS, 96 [MF 1809] :187

EK-3:**Çivid Boyama İşi Yapan Esnafın Vakfın Maktû İltizâm Bedelini Kendilerinin Ödeyeceklerine Dair Taahhütleri**

Medîne-i Ayıntab'da vâki' sabbâğ hırfeti ahâlisinden Şeyh Mehmed ibn el-Hâc Ahmed ve Ahî Baba es-Seyyid Mehmed Çelebi ibn es-Seyyid Ömer ve el-Hâc İsmail ibn İsmail ve el-Hâc Ahmed ibn Abdullah ve Hızır ibn Abdullah ve el-Hâc Abdülmuttalib ibn Süleyman ve Arpacıoğlu Mehmed ibn el-Hâc Ömer ve el-Hâc Mustafa ibn Mehmed ve Usta Mehmed ibn Cuma ve Zimmi Kızılbaş Badros ve Badukan oğlu Karabet ve Dökmeci oğlu Yakob ve Vanis oğlu Ador ve Dökmeci karındaşı Karabet ve Salah oğlu Ador nâm kimesneler meclis-i şer'î hatîr-i lâzımü't-tevkîrde Halebü's-şehbâ'da vâki' merhûm Hüsrev Paşa binâ eylediği câmi'-i şerîf ve medrese-i münîfin hâlâ bi'l-fi'il mütevellîsi olan fahrü'l-emâsil ve'l-akrân Yahya Ağa tarafından zikr-i âti ikrâr-ı tasdîka vekîl-i şer'îsi olan râfi'u haze'l-kitâb fahrü'l-akrân Kethüdâzâde Mehmed Ağa ibn Ömer Ağa mahzarında her biri bi't-tav'îs-sâf ikrâr-ı tâmm ve takrîr-i merâm idüb an asl Ayıntab'da vâki' çivid sabğ iden üç bâb boyahânenin Defterhâne-i Âmire'de yetmiş iki bin yedi yüz yirmi akça yazısı sâlifü'z-zikr câmi'-i şerîf ve medrese-i münîfin vakfına hâsıl kayd olunub muhdes olan boyahâneler men' olunmak bâbında fermân-ı âliye imtisâlen ve cânib-i vakfa âid olan meblağı tahsile âsân olmak için sâlifü'z-zikr on beş adam medîne-i mezbûrede Haleb tadrîbesi kurbında bir bâb Şeyh Mehmed Çelebi dükkânı ve Sabancı Bazarı'nda el-Hâc Osman Ağa'nın ve bir bâb dükkânı ve Emir Ali Han'ı kurbında fahrü'l-emâsil ve'l-akrân es-Seyyid Battal Ağa'nın bir bâb dükkânı ve Karagöz Bazarı'nda yine mûmâ-ileyh es-Seyyid Battal Ağa'nın bir bâb dükkânı ve Kal'a Altı'nda (Kalealtında) fahrü'l-akrân Kethüdâzâde Mehmed Ağa'nın bir bâb dükkânı ve Hacı Nâsir Câmi'-i Şerîfi kurbunda vâki' mûmâ-ileyh Mehmed Ağa'nın bir bâb dükkânı ve Ali Neccâr .... kurbında Dülûklüzâde Ömer Ağa'nın bir bâb dükkânı ve Küçük Bazar'da el-Hâc Osman Ağa'nın bir bâb dükkânı ve Arasa'da vâki' fahrü'l-ulemâi'l-izâm hâlen Müftî Efendi'nin bir bâb dükkânı ve Tekye kurbında vâki' Şeyh-i Mevlevî Seyyid Mehmed Efendi'nin bir bâb dükkânı ve Arasa'da vâki' boyacılar şeyhi Mehmed'in sâkin olduğu bir bâb dükkân ve Nakîb Hanı kurbında es-Seyyid Feyzullah'ın bir bâb dükkânı ve İki Kapulu Han kurbında Bâki Beşe oğlu el-Hâc Hüseyin'in İnâniye (?) oğlu sâkin olduğu dükkân ve Arasa'da vâki' Kızılbaş dükkânı cem'ân on beş bâb boyahânedeki çivid sabğ idüb muhdes olan dükkânlarda elvân sabğ olunub çivid sabğ olunmayub ve senevî vakfa âid olan altı yüz altı guruşu on beş bâb boyahânedeki çivid sabğ iden on beş adam virmek üzere ve çivid sabğ olunmayub elvân bezi sabğ iden boyacılardan kat'â mâl-ı mîrî alınmamak üzere her birimiz deruhde ve iltizâm idüb ve her birimiz âherin zimmetine lâzım gelen mâl-ı vakfa tarafeynden bi'l-emr ve'l-kabûl kefil-i bi'l-mâl olduk takrîrlerimiz tahrîr ve istihkâmen cânib-i şer'îden hüccet-i şer'îyye itâ olınsun didiklerinde gibbe't-tasdîki's-şer'î mâ-veka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi'l-ısrîn min-Rebî'î'l-âhir sene erba'a ve hamsîn ve miete ve elf (20 Rebiülâhir 1154/5 Temmuz 1741).

Şuhûdü'l-hâl

Fahrü'l-akrân Mehmed Ağa, Felekzâde Mehmed Efendi'nin Birâderes, Osman Ağa, Muhsinzâde Osman Çelebi, Siyavuşzâde Serdar Ağa - Hâlen, Araboğlu el-Hâc Hüseyin Kullukçu, Molla Mehmed Çerkeszâde, el-Hâc Abdussamed Çelebi, Hacimîzâde Yusuf Çelebi.

GŞS, 96 [MF 1809]: 165